

TÜRKLER'İN GELENEKSEL DİNİ ŞAMANİZM'İN ORTA ASYA ESKİ TÜRK KAMU HUKUKU'NA ETKİSİ

*Dr. Aybars PAMİR **

GİRİŞ

Makalemizin amacı, Türkler'in geleneksel dini Şamanizm ve onun Eski Türk Kamu Hukuku üzerindeki etkilerinin bütün yönleriyle incelenmesi ve bunun Türk toplumu üzerinde yüzyıllar boyu süren sonuçlarının gün ışığına çıkarılmasıdır. Gerçekten de Şamanizm Türk toplumunu ve devlet yapısını o kadar derinden etkilemiştir ki, Türkler İslâm Dinini benimsedikten sonra bile devlet yapılarında eski kültür ve geleneklerini uygulamaya devam etmişlerdir. Kuşkusuz, bunda İslâm Kamu Hukuku'nun her alanda düzenlenmemiş olmasının da etkisi vardır. Dolayısıyla, başta “Gök Tanrı” inancı olmak üzere Şamanizm'e ait pek çok ilkenin Türk-İslâm devletleri üzerinde bazı etkileri olmuştur. Bu etkiler egemenlik anlayışından devlet teşkilâtına, Kağan'ın seçimi yöntemlerine ve görevlerine kadar tüm Kamu Hukuku kurumları üzerinde görülmektedir. Bu konular makalemizde ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir.

Makalemizin ilk başlığı altında “Şamanizm” ve “Şaman” kavramları üzerinde durulmuş, ayrıca Orta Asya'da devlet kuran değişik Türk kavimlerinin, Çin Kaynakları başta olmak üzere çeşitli kaynaklardan öğrenilebildiği kadarıyla, Şamanizm'i anlayış biçimlerine yer verilmiştir. Şamanizm'in temel kurumlarının ele alındığı bir sonraki başlık altında ise söz konusu kurumlar, haklarında bir ön bilgi verilmesini müteakip Eski Türk Kamu Hukuku'na etkileri bakımından değerlendirmeye tabi tutulmuşlardır. Bu kurumlar içinde “Gök Tanrı İnancı” ilk sırada incelenmiş, onu

* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

Şamanizm’de “Güneş ve Ay Mefhumları”, “Ateş ve Ocak Mefhumları”, “Şaman’ın (Kam’ın) Özellikleri” ve “Şamanizm’de Ölüm Mefhumu” konuları takip etmiştir.

Makalemizin bir sonraki başlığı, “Şamanizm’in Türkler’in Toplum Düzenine Etkisi” adını taşımaktadır. Bu başlık altında, Gök Tanrı anlayışı çerçevesinde kabile birliklerinin ortaya çıkışı ve göçebe devletlerin kurulması konuları ele alınmıştır. Takip eden iki bölümde ise, önce Şamanizm’in eski Türk egemenlik anlayışına etkisi üzerinde durulmuş, sonra Gök Tanrı inancının başa geçme yöntemlerini nasıl etkilediği tartışılmıştır.

Kağan seçiminde uygulanan törenlerin Şamanların göğe çıkma törenleriyle büyük benzerlikler taşıdığı görülmektedir. Şamanizm ilkelerinin kağan seçiminde olduğu kadar, onun görevden alınması (azli) konusunda da etkileri olmuştur. Ayrıca, Türk kağanlarının Gök Tanrı’dan aldıklarına inanılan “kut” sayesinde bazı üstün niteliklere ve güçlere sahip olduğuna inanılmış, bu inancın bir uzantısı olarak kağanlara çeşitli unvanlar verilmiştir. Bu konuların kısaca anlatıldığı makalemiz, “Şamanizm’in Eski Türkler’deki Dünya Egemenliği Anlayışına Etkisi” başlığı altında verilen bilgilerle sona ermektedir.

Makalemizi oluşturan bölümler dikkate alındığında, konunun ne kadar ayrıntılı bir çalışma gerektirdiği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Şamanizm’in elbette Türkler’in özel hukukları üzerinde de etkileri olmuştur; ancak bu konu, çalışmamızın amaçlanan sınırlarını aşacağı düşüncesiyle makalemize dahil edilmemiştir.

Makalemizin konusu bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Şamanizm’in bir din olmasının yanı sıra, eski Türk devletlerini ve toplum yaşantısını büyük ölçüde biçimlendiren bir ilkeler bütünü olduğu anlaşılabilir ve Türkler’in İslâmiyet’i kabul ettikten sonra dahi, bu ilkelerin bir kısmını sürdürmelerinin nedenleri aydınlığa kavuşmuş olacaktır.

1. GENEL OLARAK

Türkler’in kabul ettiği son din İslamiyet’tir. Türkler bu dine girmeden önce, binlerce yıl “Şamanizm” adı verilen geleneksel dinlerine bağlı kalmışlardır. Şamanizm diğer dinlerin etkilerine açık olduğu için Türkler, yayıldıkları ya da ilişkide buldukları ülkelerde tanıdıkları tüm dinleri de kabullenebilmişlerdir. İslâm öncesi dönemde Türkler arasında büyük bir din özgürlüğü söz konusu olmuş, Türkler başka dinlere mensup soydaşlarına da hep hoşgörülü davranmışlardır. Hemen hemen bütün toplumsal kurumlarını Türkler’den alan ve onların ayrıca çok yakın akrabası olan Moğollar’da da bu özelliği görebilmek mümkündür. Nitekim, Cengiz Han’ın ünlü yasında

hanlara, egemenlikleri altındaki bütün bölgelerdeki dinlere hoşgörüyle davranmaları buyrulmuştur¹.

A. Şamanizm ve Şaman Kavramları

Şamanizm ata ruhlarına ve doğa varlıklarına tapınmaya dayanan eski bir Asya dinidir. Bu dinin ne zaman ortaya çıktığı, ne gibi değişikliklerden geçtiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak eski Çin Kaynakları'ndan öğrenildiğine göre, Şamanlığın önce Orta Asya Türkleri arasında ortaya çıktığı, daha sonra da diğer Türk boyları arasında yayıldığı anlaşılmaktadır.

“Şaman” sözcüğünün kökeni konusunda dil bilginleri arasında görüş birliği bulunmamaktadır. Bazı bilginler bu sözcüğün kökeni olarak, Türkçe'deki karşılığı olan “Kam” sözcüğü ile fonetik bakımdan aynı olduğunu ileri sürmüşler, bu görüşe karşı çıkan diğer bazı bilginler ise, Hint-Avrupa dillerinden biri olan Pali dilinde yer alan “Samana” ve Sogdca'da bulunan “Smn” sözcüklerinin varlığı sebebiyle, onun aslında Hint kökenli olduğunu savunmuşlardır². Terminolojide yaşanan bu tartışmalar bir yana, Orta Asya bozkırlarında ortaya çıkan dinî inançlar Şamanlığa bağlanmış ve bunun eski Türk dininin temel niteliğini oluşturduğu konusunda görüş birliğine varılmıştır.

Geleneksel Türk dini ve mitolojisi hakkında Çin, İslâm ve Batı kaynaklarında epeyce bilgi bulunmakla beraber, bunların değerlendirilmesi, onların çok kısa ve dağınık olmaları sebebiyle titiz çalışmalar gerektirmektedir.

B. Tarihsel Süreç

Türk kavimlerinin örf, adet ve inançlarına ilişkin çeşitli bilgilere Hunlar'dan itibaren rastlanmaktadır. M.Ö. II. yüzyılda Çin vakanüvisleri tarafından Hunlar'da varlığı tespit edilen “Gök Tanrı”, “Güneş”, “Ay”, “Yer-Su”, “Ata” ve “Ölüler” gibi Şamanizm'e ait çeşitli kültlerin bir kısmının bugün bile sürdürüldüğü görülmektedir. Bunlara özellikle çağdaş Altaylılar ve Yakutlar'da rastlanılmaktadır³. Ancak Eski Türkler'de görülen Şamanlığın bugünkünden çok daha ileri ve gelişmiş bir din olduğu ortaya çıkmaktadır⁴.

Çin kaynaklarından öğrenilebildiği kadarıyla Orta Asya Şamanizmi'nin esasları “Gök Tanrı”, “Güneş”, “Ay”, “Yer-Su”, “Ata” ve “Ateş (Ocak)” kültleriydi. Tüm dinî ayin ve törenler belirli bir düzen içerisinde yapılmaktaydı. Yine Çin kaynaklarına göre Hun kağanının karargâhındaki

¹ ÜÇÖK, Coşkun – MUMCU, Ahmet – BOZKURT, Gülnihal; Türk Hukuk Tarihi, Ankara, 1996, s. 39.

² Bu konudaki farklı görüşler için bkz.; Dinler Tarihi Ansiklopedisi; Sabah Dış Ticaret ve Pazarlama A.Ş., İstanbul, 1999, s. 28-29.

³ İNAN, Abdülkadir; Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara, 1995, s. 1.

⁴ ÜÇÖK, MUMCU, BOZKURT; a.g.e., s. 41.

tapmakta her yıl başında bir ayin düzenlenir, bu ayine Hunlar'ın yirmi dört boyunun başbuğu katılırdı. Benzer biçimde yılın beşinci ayında da Lung-Çeng şehrinde toplanılarak atalara, Gök Tanrı'ya ve Yer-Su ruhlarına kurbanlar sunulurdu. Sonbaharda ise Başbuğlar orman yanında toplanıp etrafı dolaşırlar, ahalinin ve hayvan sürülerinin sayısını kontrol ederlerdi.⁵

Çin kaynakları, Hun kağanının her sabah çadırından çıkarak güneşe, geceleri de aya taptığını yazmaktadır. M.Ö. 121 yılında Çinliler bir savaşta Hun prensini yenmiş ve karargâhını da ele geçirmişlerdi. Aldıkları ganimetler arasında bir altın put dikkatlerini çekmişti. Çin vakanüvisinin verdiği bilgiye göre, Hun prensi bu putun karşısında Gök Tanrı'ya kurban sunmaktaydı. Aynı kaynakların yazdığına göre Hunlar bir işe girişecekleri zaman da yıldızların ve Ay'ın durumuna bakmaktaydılar.⁶

Hunlar'dan sonra Orta Asya'da devlet kuran çeşitli kavimlerden bahseden Çin kaynakları, onların da Gök Tanrı'ya, Yer-Su'ya, Güneş'e ve Ay'a kurban sunduklarını yazmaktadır. Örneğin, M.Ö. II. yüzyılda Hunlar'a tabi olup da, sonraları devletlerini kuran Vu-huanlar'ın dinlerinin Hun dinine çok benzediği dikkat çekmektedir.⁷ M.S. III. yüzyılda kurulan Toba Devleti'nde de Hun kültürleri devam ettirilmiştir. Örneğin, Tobalar ilkbahar ve sonbaharın ilk aylarında Gök Tanrı'ya kurban sunarlar, dinî ayin ve kurban törenlerini belli kurallara göre yürütürlerdi. Ayrıca, "Atalar Mabedi"nde bir taş oyarlar, Kuzey yurtlarından Güney'e göç ederler, taş ev içinde göğe, yere, kağanın soyuna kurban sunarlardı. Kurban töreninden sonra kayın ağaçları dikilir, bunlardan tanrılık ve kutlu orman meydana gelirdi.⁸

Tobalar'ın Angara ve Obi ırmaklarından ve Sibirya'nın Tayga ormanlarından Güney'e indikten sonra, V. yüzyıldan itibaren Budizm'i resmen kabul ettikleri ve büyük Buda tapınakları yaptıkları bilinmektedir. Fakat Budizm'in, genelde kağanlığın merkezindeki aristokrat zümre tarafından kabul gördüğü, buna karşın geniş halk tabakasının Şamanizm inancını sürdürdüğü ispatlanmıştır. Tobalar'dan egemenliği alan Cücenler'in de Şamanizm'i sürdürdükleri, bu konuda Toba halkından geniş ölçüde etkilendikleri söylenebilir.⁹

VI. yüzyılda büyük bir devlet kuran Göktürkler'de de hakim din Şamanizm olmuştur. Aslında Göktürk Devleti kültürel açıdan çok ileri bir devlet olmasına karşın, Şamanizm'in çok ilkel bazı özelliklerine de sahipti. Göktürkler, tanrılarının resimlerini keçeden yaparlar ve deri torba içinde

⁵ İNAN; a.g.e., s. 2. - ÜÇOK, MUMCU, BOZKURT; a.g.e., s. 19-20.

⁶ EBERHARD, W.; Çin'in Şimal Komşuları, Ankara, 1942, s. 76-77.

⁷ EBERHARD; a.g.e., s. 48.

⁸ EBERHARD; a.g.e., s. 80.

⁹ İNAN; a.g.e., s. 4.

muhafaza ederlerdi. Bu suretleri iç yağı ile yağlarlar, sonra da sırıklar üzerine dikerlerdi. Yılın dört mevsiminde bu tanrılara kurban kesilirdi¹⁰.

Göktürkler kestikleri koyun ve kurbanlıkların başlarını da sırıklara koyarlardı. Kağanın çadırı Ötüken Dağı'nda bulunur, kapısı Doğu'ya bakardı. Kağan her yıl boy başbuğlarıyla beraber atalarının mağarasına kurban sunardı. Ayrıca ayın ilk onunda, ırmak kıyısında Gök Tanrı'ya kurban sunulurdu.

Ötüken Dağı'nın Batı'sında, beş yüz "li" mesafede, üzerinde hiçbir ağaç ve otun bulunmadığı kutsal bir yüksek dağ vardı. "Budun İnli" adındaki bu dağ bütün vatani ve ulusu koruyan Gök Tanrı'nın mekânı sayılırdı. Bu dağa da tapmak ve kurban sunmak gerekiyordu¹¹.

Budizm'in Göktürk Devleti'ne ilk kez Toba Han döneminde (572-581) bir Çinli Budist'in teşviki sonucu girdiği anlaşılmaktadır. Toba Han'ın bir Budist olarak Buda duaları okuduğu ve oruç tuttuğu bilinmektedir. Bu büyük hükümdarın Budizm'i seçmesinin Şamanist halk tarafından nasıl karşılandığı hakkındaki bilgiler çok sınırlıdır. Fakat Toba Han'ın ölümünden bir buçuk asır sonra yazılmış olan Orhun Yazıtları'nda Budizm'in etkilerine hiç rastlanmamakta¹²; aksine bu yazıtlara göre, Türkler'in bağımsızlıklarını kazanmalarında Şamanizm'in temel kültleri olan Türk Tanrısı ve Yer-Su'nun yardımından söz edilmektedir¹³. Orhun Yazıtları'nda Şamanizm'in en ilkel inançlarından olan kötü ruhlardan ve bazı putlardan hiç bahsedilmemesi de dikkat çekicidir. Buna rağmen, ünlü Göktürk Hükümdarı Bilge Kağan'ın Budizm'e meyilli olduğu tespit edilmiştir. Bilge Kağan'ın bu dine göstermiş olduğu ilgi, her halde, halk arasında yaygın olan ilkel Şamanizm'e bir tepki olarak değerlendirilebilir. Çin kaynaklarına göre Bilge Kağan, Çin'de olduğu gibi karargâhının etrafına kale yapmak, Buda ve Lao-tseu adlarına tapınaklar inşa etmek hevesine düşmüş, halkını şehir hayatına alıştırmak ve onların günlük hayatını Buda dininin ayinleriyle düzenlemek için şehir ve tapınak inşa ettirmek istemiş, ancak onun bu fikri Vezir Tonyukuk'un şiddetli muhalefetiyle karşılaşmıştır¹⁴.

Batı Göktürkleri'nin din ve adetleri de Doğu Göktürk Devleti'ninkiyle tamamen aynıydı. Batı Göktürkleri'nde, ataların nesiller boyu yaşadıkları mağaraya her yıl büyük bir devlet memurunun gönderilmesi ve kurban

¹⁰ EBERHARD; a.g.e., s. 87.

¹¹ İNAN; a.g.e., s. 5.

¹² GÜNALTAY, Muhammet Şemsettin; Mufassal Türk Tarihi, Cilt: 4, İstanbul, 1340, s. 42.

¹³ THOMSEN, Vilh.; Çözülmüş Orhun Yazıtları, (Çev.: Vedat KÖKEN), Ankara, 1993, s. 94.

¹⁴ KAFESOĞLU, İbrahim; Eski Türkler'de Devlet Meclisi – Toy, Birinci Millî Türkoloji Kongresi, İstanbul, 1980, s. 206.

sunulması, yine yılın beşinci ve sekizinci aylarında da ruhlara kurban sunmak üzere toplanılması adettendi¹⁵.

Şamanizm'in Göktürkler'deki hakimiyeti, bu devletin Uygurlar'ın eline geçtiği VIII. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Batı ve Güney'den gelen kitaplı dinlerin (İslâmiyet gibi) Şamanizm üzerindeki etkisi bu dönemde yok denecek kadar az olmuştur.

Göktürkler'den egemenliği alan ilk Uygur hükümdarları (Kül Bilge ve Moyun Çur) da Şamanist'tiler. Uygur hükümdarlarından Böğü Kağan 763'te Uygurlar arasına Maniheizm dinini sokmuştur¹⁶. Bununla beraber, Maniheizm dininin halk arasında pek itibar görmediği anlaşılmaktadır. Bu konuda Kara Balasagun Yazıtı'nın Çince metnindeki bazı parçalar dikkat çekmektedir. Uygurlar'ın Maniheizm'i kabul ettikten yaklaşık elli altmış yıl sonra inşa ettikleri bu anıtta, konuyla ilgili şu satırlara rastlanmaktadır: "...O (Kağan) diyor ki: 'Siz fazileti nasıl anlayabilirsiniz?' Bunun üzerine derhal genel valiler, sınır valileri, iç ve dış vezirler ve komutanlar hep bir ağızdan diyorlardı ki: 'Biz eski günahlarımızdan istiğfar ediyoruz ve hak dinine fedakarlıkla hizmet edeceğiz.' Kağanın buyruğuyla bu din artık her bucağa yaydırıldı. Bu umde çok mistik ve pek yüksek idi, kavranması pek ağırdı. Onlar tekrar tekrar kağandan merhamet etmesini rica ediyorlardı¹⁷"

Anıtın daha aşağıdaki satırlarında da, Kağan'ın "Işık dinini kabul etmelisiniz" sözleriyle ısrarcı tavrını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.¹⁸ Bu ifadelerden Maniheizm'in halk arasında pek de yerleşmediği sonucuna ulaşılabilir. Maniheizm Kuzey'den gelen Uygurlar arasında ancak 840'tan, yani Uygurlar'ın Doğu Türkistan'a yerleşmelerinden sonra kökleşmiştir. Bu dönemde de Şamanizm'in Maniheizm, Budizm ve Hıristiyanlık ile birlikte yan yana yaşamaya devam ettiği bilinmektedir. Öyle ki, Şamanizm'in en önemli ve ilkel putlarından olan "Töz Kültü" bile Uygur Budist rahipleri tarafından Buda tapınaklarına kabul edilmiştir.

Uygurlar'ın hakimiyeti çağında Maniheizm ve Budizm, koyu Şamanlığın vatanı olan Altay, Ötüken ve Baykal çevrelerinde hiçbir zaman kendilerine uygun zemin bulamamışlar, bu yörelerde Şamanizm her zaman için tek geçerli din olmuştur¹⁹.

Çin ve İslâm kaynaklarından anlaşılabilirdiği kadarıyla, Uygurlar'dan egemenliği alan Kırgızlar da Şamanist idiler. Kırgızlar sulara, ağaçlara, ayrıca tanrılara ve ruhlara kurban sunarlardı²⁰.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.; İNAN; a.g.e., s. 6 vd.

¹⁶ CİN. Halil – AKGÜNDÜZ, Ahmet; Türk Hukuk Tarihi, Cilt: 1, Konya, 1989, s. 46. – ÜÇÖK – MUMCU – BOZKURT; a.g.e., s. 29.

¹⁷ İNAN; a.g.e., s.7.

¹⁸ İNAN; a.g.e., s. 7.

¹⁹ İNAN; a.g.e., s. 7.

²⁰ İNAN; a.g.e., s. 8.

XI. yüzyılda yaşamış, Abbasi Halifesi'nin ünlü elçisi, gezgin İbn Fadlan'ın verdiği bilgilere göre Oğuzlar İslâm ülkesine komşu oldukları halde Şamanizm'de uzun süre direnmişlerdir. İbn Fadlan'ın gördüğü ilk Oğuz Beyi Küçük Yanal bir ara Müslüman olmuşsa da, Oğuzlar'ın "Eğer Müslüman olursan bizim başkanımız olamazsın" sözleri üzerine tekrar Şamanlığa dönmüştür²¹. İbn Fadlan'a göre Oğuzlar'ın defin törenleri tıpkı Göktürkler'deki gibiydi. Onlar mezar üzerine kurgan (höyük) yaparlar, balbal dikerler, yog-aş töreni yapıp kesilen hayvanların derilerini (başları, ayak ve kuyruklarıyla beraber) sırtklara asarlardı. Ölülere kurban sunmak da adetleriydi²².

İbn Fadlan Başkırt Türkleri hakkında bilgi verirken de, onların kış, yaz, yağmur, rüzgar, ağaç (orman), hayvan, insan, su, gece, gündüz, ölüm, gibi varlıkların her biri için tanrılarının bulunduğundan ve bu tanrılar içinde de en büyüğünün gökte yaşadığına inandıklarından söz etmektedir. Gezgine göre, Başkırtlar ağaçtan "fallus" kadar bir nesne yapıp onu bir yere asarlar, sefere çıkarken ya da düşmanla karşılaşırken onu öper ve secde ederlerdi²³.

Oğuz ve Başkırtlar'a komşu olan Hazarlar'ın kağanı ve aristokrat sınıfı Yahudi dinini benimsemişti. Halk tabakası ise, Gardizi'ye göre Oğuz dinine benzer bir dindeydi²⁴.

Ebû Dülef'in verdiği bilgilere göre, IX. ve X. yüzyıllarda Yedisu ve Siderya ırmaklarının Doğu'sunda hakim olan Karluklar Şamanizm'i epeyce geliştirmiş ve tapınaklı bir din haline getirmişti. Karluklar yanmayan ağaçtan yapmış oldukları tapınaklarının duvarlarına eski kağanlarının resimlerini asmışlardı²⁵.

Moğol istilâsından sonra yazılan kaynaklarda, Şamanizm'e ait daha çok bilgiye ulaşılmaktadır. Cengiz Han Moğolları ve bunlara katılan Kuzeyli Türk ulusların Şamanist oldukları kanıtlanmıştır. Ünlü Arap bilginlerinden Reşidüddin'in verdiği bilgilere göre Cengiz Han'ın sol-kol beylerinden biri olan "Odaçı", tabip anlamına gelen "Otaçı"nın ta kendisidir ve basit Şamanizm'de tabip ile Şaman'ın aynı şahıs olduğu bilinmektedir. Moğol istilâsının, Moğollar'ın geçtikleri bölgelerde ölmek üzere olan Şamanizm'i tekrar canlandırdığı söylenebilir²⁶.

Görüldüğü gibi, Şamanizm eski Türk toplum yaşantısı üzerinde etkili olmuş bir inanç sistemidir. Geline bu noktada, konumuz gereği, Şamanizm'e ait temel kurumların incelenmesi gerekmektedir.

²¹ İBN FADLAN; İbn Fadlan Seyahatnamesi, (Rihletu'bni Fadlan); (Çeviren: Lütfi DOĞAN), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. III/I-II, Ankara, 1954, s. 64.

²² İBN FADLAN; a.g.m., s. 65 vd.

²³ İBN FADLAN; a.g.m., s. 67 vd.

²⁴ İNAN; a.g.e., s. 10.

²⁵ İNAN; a.g.e., s. 10.

²⁶ İNAN; a.g.e., s. 11.

2. ŞAMANİZM'İN TEMEL KURUMLARI

A. Gök Tanrı İnancı

Eski Türkler'de²⁷ büyük göçebe imparatorluklarının kurulmasından sonra, imparatorluğa dahil bütün uluslar için bir Gök Tanrı kültü müşterek ve genel bir kavram olarak oluşmuş, "Gök Tanrı" bütün tanrıların en büyüğü sayılmıştır. Çin kaynakları, Orta Asya'da devlet kuran sülâlelerin hepsinde Gök Tanrı kültürünün bulunduğunu tespit etmişlerdir²⁸.

Göktürkler döneminde, Gök Tanrı hakkındaki inanç ve düşüncelerin tekâmül ettiği, onların bıraktıkları ünlü Orhun Anıtları'ndan öğrenilebilmektedir. Göktürk kağan ve beyleri bu anıtlarda, Türk ulusuna yaptığı iyilik ve yardımları için Tanrı'ya içten gelen şükranlarını ifade etmişlerdir. Yazıtlar'a göre kağanları tahta çıkaran, Türkler'e zafer kazandıran, onları felâketlerden koruyan hep Gök Tanrı'dır. Türkler'in başarılarından söz ederlerken, kağan ve beyler her seferinde "Tanrı'nın inayetiyle" ifadesini kullanmayı ihmal etmemişlerdir²⁹. Burada en çok dikkat çeken husus, "Tanrı" adının tek başına, başka tanrılarla karıştırılmadan söylenmiş olmasıdır.

İslâm gezgini İbn Fadlan, Oğuzlar'ın "Tek Tanrısı"nın bulunduğu bahsetmektedir. Bilginin anlattığına göre, "...Oğuzlar'dan birisi bir zorluk görür, yahut hoşuna gitmeyen bir durumla karşılaşır başını göğe kaldırarak o 'Bir Tanrısı'na sığınır³⁰." Aynı bilginin Başkırtlar hakkında verdiği bilgiye göre ise, Başkırtlar'ın on iki tanrısı vardı. Bununla birlikte en büyük tanrı gökte oturmaktaydı³¹.

Görüldüğü gibi, geleneksel Türk dininde "Gök Tanrı" inancı çok büyük bir önemi haizdir. Bu sebeple Türkler'de siyasal iktidar ve egemenlik kaynağını Tanrı'dan almaktadır. Orhun Yazıtları'nda geçen Bilge Kağan'ın, "Tanrı irade ettiği için kağan oldum³²" ve "Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye babam kağan ile anam hatunu yükseltmiş olan Tanrı onları

²⁷ Makalemizde geçen "Eski Türkler" ifadesi ile , Orta Asya'da devlet kurmuş üç büyük Türk devleti (sırasıyla Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar) söz konusu edilmiş, konu içerisinde başka Türk kavimleri hakkında bilgi verilmesi gerektiğinde, o kavimlerin isimleri ayrıca zikredilmiştir.

²⁸ MORI, M.; Reconsideration of the Hsiung-Nu State, Tokio, 1973, s. 23.

²⁹ Bu konuyla ilgili birinci örnek: "...Tanrı güç verdiği için babamın ordusu kurt gibiymiş, düşmanları da koyun gibiymiş." (Anıt I, Doğu Yüzü, Satır 101); THOMSEN; a.g.e., s. 96. – İkinci örnek: "...Tanrı yardım ettiği için (babam Kağan) devletlileri devletsiz bırakmış, kağanlıları kağansız bırakmış, düşmanları yola getirmiş, onlara diz çöktürmüş, baş eğdirmiş" (Anıt I, Doğu Yüzü, Satır 102); THOMSEN; a.g.e., s. 98.

³⁰ İBN FADLAN; a.g.m., s. 63.

³¹ İBN FADLAN; a.g.m., s. 67.

³² THOMSEN; a.g.e., s. 130.

tahta oturttu³³ ifadeleri bu gerçeği yansıtmaktadır. Bu ifadelere göre Kağan, tahta Tanrı'nın iradesiyle oturmakta, onun temsilcisi ya da elçisi olmaktadır.

Eski Türkler'de sadece kağanın Tanrı'nın iradesiyle tahta çıktığına inanılmamakta, ayrıca devletin ve toplumun yükseliş ve düşüşü, iktidar değişiklikleri ilâhî himaye ve cezanın bir sonucu olarak görülmektedir. Örneğin Tardu Kağan, bir seferinde asker ve hayvanları arasında hastalık çıkmasını Tanrı'nın gazabına bağlamış, keza Çinliler'e yenilgi de ilâhî kadere dayandırılmıştır. Göktürkler'in Çin'den ayrılarak bağımsız bir devlet kurmaları Gök Tanrı'nın iradesiyle gerçekleşmiş, kağan onlara Gök Tanrı tarafından verilmiş, ancak halk kağanını terk ettiği için Tanrı tarafından perişanlığa uğratılmıştır. Yine Tonyukuk'a da başarıları için gereken bilgiyi başışlayan Gök Tanrı'dır. Savaşlarda Tanrı'nın iradesiyle zafere ulaşılmaktadır³⁴.

Gök Tanrı inancı, eski Türkler'de neredeyse bir "Türk Tanrısı" kavramı ile özdeşleşmiştir. Eski Türkler, Tanrı'nın yalnızca kendilerini koruduğuna ve onları diğer uluslardan üstün tuttuğuna inanmaktaydılar. Ancak bu durum, Türkler'in Tanrısı'nın evrensel bir Tanrı olduğu gerçeğini değiştirmez; zira Türkler sonradan tek tanrılı dinlere girdiklerinde kendi Tanrıları'nı yeni girdikleri dinlerin tanrılarıyla özdeşleştirebilmişler, "Tanrı" adını yeni dinlerinin tanrısı için de kullanmada hiçbir tereddüt göstermemişlerdir³⁵.

Eski Türkler'de en üstün Tanrı olarak Ülgen'in adı geçmektedir. Ülgen, çoluk çocuk sahibidir; yedi oğlu ve dokuz kızı vardır. Bunlar göklerde bulunurlar. Kendileri Ülgen gibi iyi tanrılardır. Onlar için yapılan tören ve ayinler de, tıpkı Ülgen için yapılanlar gibidir³⁶.

Ülgen'in çocuklarının yanı sıra onun hizmetinde bulunan iyiliksever çeşitli ruhlar da yer alır. Bu ruhlardan biri olan "Umay" adına Orhun Yazıtları'nda da rastlanılmaktadır. Kültegin Yazıtı'nda Bilge Kağan "...Babam Kağan öldüğü vakit, küçük kardeşim Kültegin yedi yaşındaydı. Umay gibi anam hatun sayesinde küçük kardeşim Kültegin 'Er, Kahraman' adını aldı³⁷" sözleriyle anasını, çocukları koruyan dişi tanrı Umay'a benzetmiştir. Benzer şekilde Tonyukuk Anıtı'nın Batı Yüzü'nde (38. satırda) "Tanrı, Umay ve Kutsal Yer-Su" ruhlarının Türkler'e yardım ettiklerinden söz edilmiştir³⁸.

³³ THOMSEN; a.g.e., s. 96.

³⁴ TURAN, Osman; Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, İstanbul, 1978, s. 104.

³⁵ TURAN; a.g.e., s. 105.

³⁶ İNAN; a.g.e., s. 33.

³⁷ THOMSEN; a.g.e., s. 110.

³⁸ Umay'ın yanı sıra Akene (Ak Ana) ve Ana Maygıl da diğer dişi tanrılardır. Akene erkek tanrı Ülgen'e yaratma kudretini ve ilhamını veren dişi tanrıdır. Ana Maygıl ise ulusu koruyan dişi ruhtur. Ona, "Ulus Anası" da denmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.; İNAN a.g.e., s. 39 vd.

Şaman inancına göre iyi ruhların karşısında kötü ruhlar yer almaktadır. Bunların en büyüğü Altay inancına göre Erlik'tir. Erlik insanlara her türlü kötülüğü yapar, insan ve hayvanlara hastalıklar göndererek kurbanlar ister. İstedığı kurbanlar verilmezse bir obaya ya da aileye musallat olur ve oraya felaket ve ölüm getirir. İyi ruh Ülgen gibi, Erlik de çoluk-çocuk sahibidir. Erlik'in çocukları sürekli onun hizmetinde olup insanları yoldan çıkarmaya çalışırlar³⁹.

B. Şamanizm'de Güneş ve Ay Mefhumları

Şamanizm'de Güneş, Ay, Yıldız, Yıldırım, Fırtına vb. ile ilgili inançlar hep Gök Tanrı kültüyle bağlantılıdır. Altaylı Şamanistler Güneş üzerine ant içerlerdi. Altaylılar'a göre Güneş "Ana", Ay ise "Ata" sayılmıştır. Güneş'i yeryüzünde "Ateş" temsil eder. Yakut masallarına göre büyük kahramanlar hep Güneş ve Ay'ın himayesi altındadır.

Şaman inancına göre kötü ruhlar Güneş ve Ay ile sürekli mücadele halindedirler, bazen onları yakalayıp karanlık dünyasına sürüklerler. Güneş ve Ay tutulmalarının sebebi budur. Güneş ya da Ay tutulduğu zaman, Şamanistler onları kötü ruhların esaretinden kurtarmak için bağırıp çağırırlar, davul çalarlar. Onlara göre bu gürültüler kötü ruhları korkutmak içindir⁴⁰. Günümüzde Ay ya da Güneş tutulduğunda Anadolu'nun bazı bölgelerinde çıkartılan çeşitli gürültülerin kaynağının bu inanç olduğu söylenebilir.

C. Şamanizm'de Ateş ve Ocak Mefhumları

Şamanizm inancına göre ilk insanlar meyve ve ota beslendikleri için ateşe ihtiyaçları yoktu. Tanrı onlara et yemelerini buyurduktan sonradır ki, ateşe ihtiyaç duyulmuştur. Ülgen gökten biri siyah, diğeri beyaz iki taş indirmiş ve bu taşları birbirine sürterek ateş çıkartmayı insanoğluna öğretmiştir. Bundan dolayı Şamanist Türkler'de çakmak taşından elde edilen ateş kutsaldır. Kuzey Altaylılar'da gelin ve damadın, evliliklerinin ilk üç gününü bu suretle yaktıkları ateşin başında geçirmeleri adetten sayılmıştır. Şamanist Türkler'de ateşe bakıp kehanette bulunmak da eski bir gelenektir⁴¹.

Şamanistler'e göre ateş her şeyi temizler ve kötü ruhları kovardı. Batı Göktürk Devleti'ne elçi olarak gönderilen ünlü Bizans elçisi Zemahros 569'da Orta Asya'da Batı Göktürk ülkesinin sınırlarına vardığında, Türkler'in kendisini ve arkadaşlarını alevler üzerinden atlatarak kötü ruhlardan arındırdıklarından söz etmiştir.⁴²

³⁹ İNAN; a.g.e., s. 39-40.

⁴⁰ İNAN; a.g.e., s.29.

⁴¹ İNAN; a.g.e., s. 66.

⁴² Dinler Tarihi Ansiklopedisi; s.31.

D. Şaman'ın (Kam'ın) Özellikleri

Şamanizm'de bir peygamber ya da kutsal bir kitap olmadığı için, Kamlar toplum içinde sivrilmiş ve statü olarak önemli bir yer edinmişlerdir. Kamların görev ve nüfuzları hakkında Çin, Bizans, İslâm ve Hıristiyan kaynaklarında birçok önemli bilgiye ulaşılmaktadır. Bunlar içinde ünlü İranlı tarihçi Cüveynî'nin adı zikredilebilir. Cüveynî Uygurlar'da sihir ilmini bilenlere "Kam" adı verildiğini, bunların şeytanlara hükmettiğini bildirmiştir. Tarihçi, kamların Tanrı ile ilişkide bulduklarından da söz etmiş, bu yolla onların gelecekte haber verdiklerini ileri sürmüştür. O'na göre, Moğollar döneminde, şiddetli kışta çıplak bir vaziyette dağlara giderek Tanrı ile konuşan Moğol Kamı, Tanrı'nın yeryüzünü Temuçin (müstakbel Cengiz Han) ve oğullarına verdiğini bildirmiştir⁴³.

Kam, Şaman inancında bu dinin ayinlerini gerçekleştiren, fani insanlarla ruhlar arasında aracılık yapan kişidir⁴⁴. Kamlar kendi ruhlarını göndererek ya da o ruhları kendi içlerine alarak onlarla ilişki kurar ve bu suretle bütün insanların ve devletin yaşamını etkilerlerdi⁴⁵. Nitekim, kağanların kamların tavsiyesi olmadan ordularını toplayamadıkları ve savaşa gitmeye cesaret edemedikleri görülmektedir. Kamlar bunun yanında hastaları tedavi ederek, şifa dağıtırlardı. Onların bütün bu özellikleri, kağanlar tarafından el üstünde tutulmalarını sağlamış; örneğin ünlü Mengü Han, kendi kamı için sarayının hemen karşısında bir ev yaptırmıştır⁴⁶.

Yusuf Has Hacip kamların XI. yüzyılda Müslüman Türkler arasında bile yer aldığına ve otaçılarla (tabiplerle) seviye olarak bir tutulduklarına dikkat çekmektedir. Bilgin, Kutadgu Bilig adlı ünlü eserinde kamların toplum için yararlı kişiler olduklarına işaret etmiştir⁴⁷.

Kutadgu Bilig'den anlaşıldığına göre, XI. yüzyılda Müslüman Türkler'in kamlara bakışında önemli bir değişiklik olmamıştır. Bu eserin dört kahramanından biri olan ve tok gözlülük ile yalnızlığı temsil eden

⁴³ Cüveynî, A.; Tarih-i Cihân-guşâ, nşr. M. Kazvîni, London, 1912-1937, s.43-44'den nakleden: TURAN; a.g.e., s.54.

⁴⁴ Kamın, sözü edilen ruhlarla temas halinde olması ve onlara hizmet etmesi anlayışı, öldükten sonra da insanların ruhlarının yaşadığı ve onların yaşayanlardan hizmet bekledikleri anlayışını ortaya çıkarmış; böylece Türkler'de çok önemli bir özel hukuk kurumu (Levirat) uygulama alanına kavuşmuştur. Bu adete göre oğullar, babaları ölünce üvey anneleriyle, sağ kardeşler de ölen kardeşlerinin karılarıyla evlenmek zorunda bırakılmıştır. Levirat'ın uygulanmasının dinî sebebi hiç kuşkusuz kadının kocası öldükten sonra bile onun ruhuna hizmet etmeye devam etmesi anlayışıdır. İşte kadın, kocası öldükten sonra onun oğlu ya da kardeşiyle evlenirse, bu görevini yine yerine getirebilir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.; ÜÇÖK- MUMCU – BOZKURT; a.g.e., s. 20.

⁴⁵ ÜÇÖK- MUMCU – BOZKURT; a.g.e., s. 40.

⁴⁶ TURAN; a.g.e., s. 55.

⁴⁷ YUSUF HAS HACİP; Kutadgu Bilig (Çeviren: Reşid Rahmeti ARAT). Ankara, 1991, s. 315. (Beyit. 4355-4365).

“Odgurmuş” adlı kişi, kağana nasihatte bulunurken “Bazı insanlar yoksul, bazı insanlar da kaygı ile yıpranmışlardır. Bunların ilacı, dertlerine derman sendedir. Bunları tedavi et, bunların kamı ol⁴⁸” sözleriyle, kamlara verilen önemi dile getirmektedir.

Şamanistler’in inancına göre kam, tanrılar ve ruhlarla insanlar arasında aracılık yapma kudretine sahip kişiydi. Kam olabilmek için kamın neslinden olmak gerektiğinden, kamlık, öğrenilebilecek bir sanat değildi. Erkek ya da kadın olabilen kamların sıradan insanlardan farkı yoktu⁴⁹. Onlar bir kast teşkil etmez, mensup oldukları boy ya da oymağın normal bir üyesi gibi halk arasında yaşarlardı. Kamların fani insanlardan üstünlükleri, sadece ayin sırasında tanrılar dünyasına karıştıklarına inanılmasından kaynaklanırdı.

Kam, kendisinin tanrılar tarafından tayin edildiğine ve ruhların hizmetinde bulunduğuna inanırdı. Ayin sırasında kama gaipten haber veren en kuvvetli ruhlar, ona baba ya da anne tarafından büyük ata olan kamların ruhlarıydı. Bu ruhlara “Töz” adı verilirdi. Kam bu ruhlarla cemaat arasında sadece bir aracıydı⁵⁰.

Bu derece özel ve güçlü konumda bulunan kamların devlet ve hükümet işlerine karıştıklarına da tanık olunmaktadır. Konuyla ilgili olarak tarihten iki örnek verilebilir. Bunlardan biri Cücen Devleti’nin Prensi’nin ortadan kaybolmasıyla ilgilidir: Cücen hakanı Çeunu Kağan (509-520) tahta çıktığı zaman küçük oğlu Prens Tszubhoy kaybolmuş, tüm aramalara rağmen bulunamamıştır. Devletin kadın şamanlarından “Deuhun Divan” çağırılarak çocuğu bulması istenmiştir. Şaman Prens’in göklerde olduğunu söyleyince Kağan ona inanmıştır. Prens’in ortadan kayboluşunun üzerinden bir yıl geçtikten sonra Şaman, bir gölün (bir başka tercümeğe göre de bir ovanın) ortasında bir çadır kurdurtup ayin yapmaya başlamıştır. Şaman, her gece ibadet etmiş, yedi gün oruç tutmuş, yedinci gün Prens çadırın ortasında meydana çıkıvermiştir. Babası ve annesi Prens’i sevinçle kucaklamışlar ve sarayda tüm devlet büyüklerinin davet edildiği büyük bir ziyafet tertiplemişlerdir. Prens’in babası Çeunu Kağan Şaman kadının kocasına dünyalık verip onları ayırmış ve Şaman’ı kraliçe ilân etmiştir. Daha sonra Kağan kadının nüfuzu altına girmiş, devlet idaresi tamamen onun eline geçmiştir. Prens Tszubhoy büyüünce, annesine küçükken başından geçenleri anlatmış; aslında kendisinin Şaman tarafından kaçırıldığını ve bir yıl onun evinde alıkonulduğunu söylemiştir. Hatun duyduklarını anlatınca

⁴⁸ YUSUF HAS HACİP; a.g.e., Beyit: 5241-5245.

⁴⁹ Kadınların da erkekler gibi kam olabilmeleri, eski Türk toplumunda kadın-erkek eşitliğinin tartışılmaz bir biçimde uygulandığını gözler önüne sermektedir. Nitekim, *Manas Destanı*’nda da rüyaları yorumlayan ve insanlara gelecekte haber veren kişilerin birçoğunun kadın oldukları anlatılmıştır. Yine pederşahi bir aile geleneğine sahip olan Kazak ve Kırgızlar’da, kamların ayinlerde az-çok kadın kılığına büründükleri göze çarpmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.; İNAN; a.g.e., s. 89-90.

⁵⁰ Kamların hayatlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.; İNAN; a.g.e., s. 75 vd.

Kağan inanmamış, Şaman'ın her şeyi bildiğini, dedikodulara kulak asmamak gerektiğini hatırlatmıştır. Kraliçe bu tehlikeyi sezince Kağan'ı kandırarak Prens Tszubhoy'u gizlice boğdurtmuştur. Prens'in anası da, daha sonra Kraliçe Şaman'dan öcünü almak için onu boğdurarak öldürtmüştür. Çeunu Kağan ise, bu karışıklıkları çıkararak kimseleri ortadan kaldırmaya çabalarken, bir boy başbuğu tarafından öldürülmüş, böylece Cücen Devleti yıkılmaya yüz tutmuştur. Zaten çok geçmeden de, söz konusu devletin Göktürkler tarafından ortadan kaldırıldığı görülmektedir⁵¹.

Benzer bir olay da, "Moğollar'ın Gizli Tarihi" adlı eserde anlatılmaktadır: Cengiz Han'ın özel Şamanı "Teptengri Kokoçu", Cengiz Han'ın kardeşi Hasar'a düşman olmuş, onu mahvetmek için Kağan'ı teşvik ederek; "Ebedî Tanrı bana emirlerini bildirirken kâh Devlet'i Cengiz idare etsin diyor, kâh Hasar idare etsin diyor. Eğer Hasar'dan önce davranmazsan sonun ne olacağı hakkında sana teminat veremem" şeklinde konuşmuştur. Bu sözler üzerine Cengiz Han ile kardeşi Hasar'ın araları açılmış ve Cengiz kardeşini öldürtmeye karar vermiştir. Analarının araya girmesiyle de bundan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Entrikasında başarılı olamayan Şaman, daha sonra Cengiz Han'a karşı açıkça muhalefete geçmiş, etrafına adamlar toplayarak ayaklanma başlatmaya hazırlanmış, ancak Kağan'ın emriyle ortadan kaldırılmıştır⁵².

E. Şamanizm'de Ölüm Mefhumu

Eski Türkler'de can ve ruh kavramları "tin" sözcüğüyle ifade ediliyordu. Ölüm, ruhun bedeni kesin olarak terk etmesi anlamına gelmekteydi. Eski Türkler'e göre ruh bedeni sadece ölüm anında değil, uykuda ve çeşitli hastalıklar sırasında da geçici olarak terk etmekteydi.

Eski Türkler ölümün bir son olmadığına ve ölümden sonra bir ahret hayatının olacağına inanmaktaydılar. Onların at ve silâhlarıyla birlikte gömülmeleri ve atlarına binerek cennete gideceklerine olan inançları bu gerçeği vurgulamaktadır. Türkler bu sebeple atın semavî bir kaynaktan geldiğine ve kutsal olduğuna inanmaktaydılar. Bu durum, doğal olarak, onların miras hukuklarını da etkilemiştir.

Türkler'de öldükten sonraki yaşamla ilgili olarak bu dünyada iyi işler yapanların ruhlarının göğe çıkacağı, buna karşılık kötü işler yapanların yer altına gidecekleri düşüncesi hakim olmuş ve yeraltında bulunan cehenneme "Tamu (Tamuğ)" adı verilmiştir. Şu halde, eski Türkler'de bu dünyada yapılanlarla ilgili olarak ahrette hesap verileceği inancı bulunmaktadır⁵³.

⁵¹ EBERHARD; a.g.e., s. 43 vd.

⁵² Ayrıntılı bilgi için bkz.; Moğollar'ın Gizli Tarihi, (Çeviren: Ahmet TEMİR), Ankara, 1995, s. 155 vd.

⁵³ GÜNAY, Ünver – GÜNGÖR, Harun; Türkler'in Dinî Tarihi, Ankara, 1997, s. 70-71. – TURAN; a.g.e., s. 109.

Özellikle büyük kimselerin ölümlerinde defin töreninin, çeşitli hazırlıkların yapılması ve anıtsal tarzda bir mezar inşası için bir süre geciktirilmesi önem taşır. Bu arada, ölenin cesedinin muhafaza edilebilmesi için mumyalanma işleminin de yapılması gerekir. Nitekim Bilge Kağan, Kültegin Kağan ve Vezir Tonyukuk'un naaşlarının defin törenine kadar muhafaza edilmek üzere mumyalandığı bilinmektedir. Mumyalama işleminin ölümden sonraki hayat tasavvurlarıyla da bir ilgisi kurulabilir⁵⁴. Bu adet Selçuklular'da da devam ettirilmiştir.

Türkler'in geleneksel dinlerinde, özellikle büyük kimselerin ölümlerinde, mezar yeri seçiminin önemli bir yeri olmuştur. İbn Fadlan Hazarlar'da, Birunî de Oğuzlar'da ölüyü nehir yatağına gömme adetinin bulunduğunu haber vermiştir. Bu amaçla defin işleminden önce ırmak yatağının değiştirildiği, definden sonra ise suların eski yatağına çevrildiği bilinmektedir. Ünlü Batı Hun İmparatoru Atilla'nın benzer bir yöntemle, Tuna Nehri'nin yatağına gömüldüğü yolunda rivayetler bulunmaktadır⁵⁵. Eski Türkler'de büyük kimseler için özel kabirlerin yapıldığı ve kabirlerinin üzerine bark inşa edildiği, bunun iç duvarlarına ölünün hayattayken katıldığı savaşlara ait sahnelerin resmedildiği, mezarın etrafına taşların yığıldığı ve balbalların dikildiği görülmektedir⁵⁶. Bu tür definlerde özellikle yüksek tepe ve dağların tercih edildiği, bu amaçla, Moğollar'da da olduğu gibi, ana yolların dışında kalan yerlerin seçildiği bilinmektedir. Bütün bu usuller büyük devlet adamlarının mezarlarının saklanmasına yönelik olarak uygulanmışlardır. Örneğin Cengiz Han ve Kubilay Han'ın mezarları bu şekilde gizlenmiştir. Mezar yerlerinin gizlenmesi amacıyla kimi zaman birçok mezarın açılması uygulamasına da rastlanmaktadır. Bir Hazar hakanı da, Hazarlar aslında Musevîliğe inandıkları halde bu geleneği sürdürmüş ve kendisine kesme taştan, tezyinatlı, üstünde ışık yanan bir mezar hazırlatmıştır. Anıtın yirmi dört odadan oluştuğu ve her birine bir mezar yapılarak hakanın mezarının gizlenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır⁵⁷.

Defin törenlerine, ölünün toplumsal statüsüne göre, büyük katılımların olduğu bilinmektedir. Kağanların ve önemli şahsiyetlerin defin törenlerine yabancı heyetlerin de katıldığı görülmektedir. Bu amaçla törenlerde Çinli, Tibetli, Bizanslı heyetlerin hazır bulduklarını kaynaklar haber vermektedir. 572'de yapılan Mukan Kağan'ın defin töreninde Çinli, 576'daki İstemi Han'ın defin töreninde ise Bizanslı elçiler hazır bulunmuşlardır. Törenlerde yabancı heyetlerin de mateme katılmaya zorlanmaları ilginçtir. Nitekim yabancılar bunu garipsemişler, ancak

⁵⁴ GÜNAY – GÜNGÖR; a.g.e., s. 74.

⁵⁵ MAENCHEN – HELFEN, O.; The Legend of the Origin of the Huns. Byzantion, XVII, 1945, s. 244 vd.

⁵⁶ KAFESOĞLU, İbrahim; Eski Türk Dini, Ankara, 1980, s. 53-54.

⁵⁷ GÜNAY – GÜNGÖR; a.g.e., s. 77.

sonunda onlar da saçlarını tıraş etmek, hatta yüzlerini yaralamak zorunda bırakılmışlardır.⁵⁸

Defin töreninden sonra yağ ya da yoğ (ölü aşısı/yemeği töreni) düzenlenir ve bu törende ölü için yemek ziyafeti verilirdi. Göktürkler'de yağ törenlerine imparatorluğa dahil bütün ulusların temsilcilerinin katıldığı Orhun Yazıtları'ndan öğrenilebilmektedir. Benzer şekilde komşu ülkelere de katılımların olduğu Kültegin ve Bilge Kağanların yağ törenlerinden anlaşılmaktadır. Ölü aşısı törenleri, Türkler Müslüman olduktan sonra da devam etmiştir.⁵⁹

3. ŞAMANİZM'İN TÜRKLER'İN TOPLUM DÜZENİNE ETKİSİ

Türkler'in eski dini onların geleneksel toplum düzenini doğrudan etkilemiştir. Gerçekten, "Tek Tanrı" kavramı ve onu tamamlayan diğer prensiplerin Orta Asya'da göçebe hayatı süren Türkler'i birbirine yaklaştırmada, onlar için müşterek ve bölünmez bir mülk anlayışının doğmasında ve miras hukuklarında etkisi olmuştur.

Göçebe Türkler kış mevsimlerini kışlaklarında geçirirler, demircilikle ve savaş zamanında kullanacakları silahları yapmakla uğraşırlardı. Genellikle küçük başbuğların (kabile reislerinin) önderliğinde farklı yerlere göç eden kabileler dış düşmanlara karşı koyabilmek, gereksinimleri olan maddeleri yerleşik kültürlerden zorla elde edebilmek ve süreklilik avlarına katılabilmek için aralarındaki en kuvvetli kabilenin başbuğunun etrafında birleşirlerdi. Böylece en kuvvetli kabilenin başbuğu birbirine yakın kabileleri bir araya getirerek devletini kurar ve kağan olurdu⁶⁰.

Kabile birliklerinin oluşturulması, aslında başbuğun refah gölgesinde rahat etmek ve kendi kabilelerine daha iyi yaşam şartları hazırlamak isteyen küçük kabile reislerinin de menfaatine olmuştur. Bunlar özellikle kendi yaylaklarını ve meralarını düşmanların hücumundan korumak, akınlarda kazanç temin etmek ve süreklilik avları için çokça adam bulundurmak gibi çeşitli ihtiyaç ve zaruretlere için bir başbuğun idaresi altında birleşmişlerdir.

Kabileleri bir araya getirerek devletini kuran başbuğ öldüğünde ya da sülâlesi ortadan kalktığı anda, kabileler yeni bir iktidar çevresinde toplanırlar ve yeni devletler oluştururlardı. Bu durumda devlete yeni bazı katılımlar olabilir ya da ayrılmalar görülebilirdi⁶¹.

Kağanın en önemli görevleri kabileleri bir arada tutmak, yaylakları bölüştürmek, hukuk kuralları koymak, ülkenin değişik bölgelerine vali

⁵⁸ TURAN; a.g.e., s. 120-121.

⁵⁹ GÜNAY – GÜNGÖR; a.g.e., s. 78. Yağ/yoğ törenleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.; MACKERRAS, C.; The Uighur Empire (744-840), Canberra, 1968, s. 132 vd.

⁶⁰ ÜÇÖK- MUMCU – BOZKURT; a.g.e., s. 17.

⁶¹ VLADIMIRTSOV, B.Y.; Moğolların İçtimai Teşkilâtı (Moğol Göçebe Feodalizmi). (Çev.: Abdülkadir İNAN), Ankara, 1987, s. 117-118.

olarak atanan ailesinin erkek üyeleri arasında birliği sağlamak ve uyuşmazlıkları gidererek adaleti tesis etmektir. Kağan tebaasını ganimetler ve toprak mülkü ile doyurduğu müddetçe hüküm sürmede tek kalır ve idaresi altındaki devlet de giderek büyürdü⁶². Bu önemli husus, Kutadgu Bilig’de şu dizelerle dile getirilmiştir:

*“Devletin olması için askere ihtiyacın var,
Askerin olması için servet dağıtman gerekir,
Servet edinmen için halkın zengin olmalıdır,
Halkın zenginliğini ise ancak örfler sağlar⁶³.”*

Orhun Yazıtları’nda da budunun maddî refahı, halkın düzenli ve kuvvetli tutulması ve devlete yeni kabilelerin katılması hükümdarın en önemli görevleri arasında gösterilmiştir⁶⁴.

Görüldüğü gibi, geleneksel Türk dini “Tek Tanrı” düşüncesini ön plâna çıkararak ondan kut alan kağanı göçebe toplumunun lideri haline getirmiş ve ona toplumu bir arada tutmak, ayrılmaları önlemek, insanlar arasında adaleti sağlamak ve yaylakları bölüştürmek gibi çeşitli ödevler yüklemiştir. Kağan kendi görevlerini yerine getirmediği zaman devletin süremeyeceği açıktır. Bu açıdan geleneksel Türk dini kağanın önderliğinde göçebe Türk toplumunu birleştirici bir rol üstlenmiştir.

4. ŞAMANİZM’ İN ESKİ TÜRK EGEMENLİK ANLAYIŞINA ETKİSİ

Eski Türkler’in sahip oldukları Gök Tanrı inancı Kamu Hukuku alanında çok önemli etkilerde bulunmuştur. Bu etkilerin başında hiç kuşkusuz “Egemenlik Anlayışı” gelmektedir. Nitekim Eski Türkler’de kağanın egemenliğinin, ona Gök Tanrı tarafından verildiğine inanılmıştır. Bu inanişe göre Gök Tanrı topluluk içindeki bir aileye egemenlik hakkını vermektedir. Bundan sonra o aile toplumu yönetmek hakkına mutlak olarak sahip olmaktadır. Devlet ailenin ortak malıdır. Ailenin erkek üyelerinin hepsi de kanun koyabilir, vergi toplayabilir, yine onların cezalandırma yetkileri vardır. Bu kişiler Büyük Han’ın (Kağan’ın) kendilerine verdiği topraklar üzerinde istedikleri gibi hareket edebilirler. Kağan güçlü bir kişiliğe sahipse aile üyeleri arasında birliği sağlayabilir, ama onların yönetim biçimlerine karışamaz; buna karşın kağanın kişiliği zayıfsa, devlet kolaylıkla parçalanır⁶⁵.

⁶² RASOGNY, Laszlo; Tarihte Türklük, Ankara, 1993, s. 58.

⁶³ YUSUF HAS HACİP; a.g.e., Beyit: 2057-2058.

⁶⁴ THOMSEN; a.g.e., s. 106 vd.

⁶⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; UÇOK – MUMCU – BOZKURT; a.g.e., s. 169 vd.

Kağanın egemenliğini Gök Tanrı'dan alması ve onun tarafından tahta oturtulması düşüncesi, kendisine görevini başarabilmesi için bir takım ferdi kabiliyet ve üstünlüklerin tanındığının da kabul edilmesini gerekli kılmaktadır. Kağanın gerçekte bu meziyetlere sahip olup olmaması önemli değildir; önemli olan onun bu meziyetlere sahip olduğuna inanılmasıdır. Kağan eski Türk inancına göre bu nitelikleri doğuştan getirmektedir. Kanda gizli olan bu nitelik babadan oğla geçmektedir. Yine aynı düşünceyle hanedanın bütün erkek üyelerinin de devleti yönetme hakkının bulunduğu kabul edilmekte, içlerinden birinin kağan yapılması ise Gök Tanrı'nın takdirine bırakılmaktadır. Çünkü bu kişi onun tarafından verilen kuta dayanarak yönetimi ele geçirmektedir.

Ülke yönetiminde bu kadar önemli bir rolü ve etkisi olan kut, Şamanizm'de "Hayat Unsuru", "Can" anlamlarında kullanılmıştır. Türk ve Moğollar bu kavramı, genellikle "Semadan İnen Bir Nur Sütunu" şeklinde tasavvur etmişlerdir. İşte kağanın soyunun bu nur sütunundan geldiğine inanılmış, kağan da bu sebeple kutsal sayılmıştır. Hazarlar'da da kağan, kam ailesi gibi kutsal olduğundan halka yüzünü göstermemekteydi⁶⁶.

"Kut"un kağan açısından önemi çok büyüktür; zira kağan, kutun gözle görülür, cisimleşmiş bir sembolüdür. Kağan mutlak, kişisel, evrensel, kutsal niteliklere sahiptir. Devlet içinde hiçbir iş onun iradesi dışında yapılamaz. Kağan bütün sosyal ve siyasal hayatın tek hakimi ve düzenleyicisidir. Dolayısıyla hükümdarlık devletin en yüksek ve güçlü organıdır⁶⁷.

Asya Hunları'nda "Gök" sözcüğü aynı zamanda Tanrı anlamında kullanılmıştır. O dönemin kağanlarına verilen "Tengri Kut" unvanı eski Türkler'de "Tanrısal Egemenlik" anlayışının başladığını ispatlamaktadır. Bu anlayış aynı zamanda tek Tanrı inancına doğru bir gidişi de göstermektedir⁶⁸.

Orhun Yazıtları'nda ise, hükümdarın Tanrı'ya benzediğini ve onun tarafından iktidara getirildiğini anlatan "...Ben Türkler'in göğe benzeyen, gökten gelmiş bilge kağanı, bu zamanda tahta çıktım. Sözlerimi sonuna dek dinleyin⁶⁹" ifadeleri dikkat çekicidir. Göktürk Kağanı benzer şekilde, "...Ben Tanrı gibi gökte yaratılmış Türk Bilge Kağan, tahta oturdum⁷⁰" sözleriyle de egemenliğin Gök Tanrı ile olan ilişkisini ortaya koymaktadır.

⁶⁶ İNALCIK, Halil; Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. XIV/I, 1959, s. 74.

⁶⁷ ARSLAN, Mahmut; Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çifte Hükümdarlık Meselesi, Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu, Elazığ, 1990, s. 233.

⁶⁸ TURAN; a.g.e., s.48.

⁶⁹ THOMSEN; a.g.e., s. 122.

⁷⁰ THOMSEN; a.g.e., s. 140.

Başka bir Göktürk Kağanı olan Şapolyo'nun, Çin İmparatoru Kao-tsu'ya gönderdiği bir mektupta kendisini, "Ben ki, Göktürk Devleti'nin gökte doğan, egemen ve kutsal oğlu" şeklinde tanıttığı bilinmektedir⁷¹.

Bilge ve Şapolyo Kağan'lar bu sözleriyle kendilerini, kendisini doğrudan doğruya Tanrı sayan Mısır Firavunu ile Tanrı'nın en büyük hizmetkârı olan Baş Rahip Sümer Kralı arasında bir yerde görmüşler, kendileri Tanrı olmamakla birlikte ona benzediklerini söylemişlerdir⁷².

Uygur Hükümdarları da, bütün eski Türk kağanları gibi, egemenlik kudretlerini (Kutlarını) tanrısal bir kaynağa bağlamak istemişler, bu sebeple de kendilerinden "Gök ve Ay Tanrı'dan Kut Bulmuş" diye söz etmişlerdir. Uygur kağanları gökteki bir ışıktan doğduklarına inanmaktaydılar. Bu, egemenliklerinin tanrısal kaynaklı bulunduğu bir delil teşkil etmektedir⁷³.

Cengiz Han da, Mengü Tengri'nin verdiği güçle bütün ulusu idaresi altında topladığı iddiasını ileri sürmüştür⁷⁴. Bu konuda Surhan adlı Şaman'ın Cengiz Han daha hükümdar olmadan önce, kabileler arasında birincilik ve hükümlanlık için yarışın hüküm sürdüğü dönemde, Temuçin ile birlikte hükümdar olmaya aday olan şahıslardan; Tatar Kabilesi'nden Aolan-Udur, Kıyut-Yurkin Kabilesi'nden Saça-Beki ve Cacirat Kabilesi'nden Camuga-Seçen'den hiçbirinin saltanatı elde edemeyeceğine ve sadece Temuçin'in saltanatının tasdik edileceğine; çünkü onun bu işe liyakatini gösterdiği ve alnında Tanrı'nın yardımı ve saltanatın azametinin açık olarak görüldüğüne dair kehaneti dikkat çekicidir⁷⁵. Nitekim Temuçin'in "Cengiz Han" unvanıyla⁷⁶ Orta Asya göçebe imparatorluğunu üzerine aldığı onaylandığı dinî-siyasî toplantıda Şaman Kököçü, onun Gök Tanrı tarafından gönderilmiş kağan olduğunu ilân etmiştir. "Mengü Tengri Küçündür (Ebedî Tanrı Gücüyle)" ifadesi tüm Moğol vesika ve mühürlerinde, kağanların unvanı olarak yer almıştır⁷⁷.

5. GÖK TANRI İNANCININ BAŞA GEÇME YÖNTEMLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Eski Türkler'de hükümdarın ölümünden sonra, yerine onunla aynı kutsallık ve güçte birinin geçmesi gerektiğine inanılmış, bu nedenle yeni kağanın da aynı aileden olması düşüncesi ortaya çıkmıştır. Böylece, kağanların seçilmesinde irsiyet (verâset) usulünün uygulanmasına zemin

⁷¹ Julien St.; Documents sur les Tou-kiou. Paris, 1878, s.48'den nakleden: TURAN; a.g.e., s.96.

⁷² ÜÇÖK – MUMCU – BOZKURT; a.g.e., s. 25.

⁷³ ARSLAN; a.g.m., s. 229.

⁷⁴ İNALCIK; a.g.m., s. 74.

⁷⁵ VLADİMIRTSOV; a.g.e., s. 131.

⁷⁶ "Cengiz Han" aslında ad değil, unvan olup; "Cihanşumul İmparator" anlamına gelmektedir.

⁷⁷ İNALCIK; a.g.m., s. 74.

hazırlanmıştır. Bu usulde Gök Tanrı, topluluk içindeki bir aileye egemenlik hakkını bir bütün olarak vermekte ve bu ailenin erkek üyelerinin hepsi devletin yönetilmesinde eşit hak sahibi olmaktadır⁷⁸. Söz konusu ailenin kutsallığına mutlak surette inanılmaktadır. Bu sebeple hanedan üyeleri kendilerini hep yüce bir soya bağlamak istemişler ve şecerelerini müşterek bir ataya götürmüşlerdir⁷⁹. Bu noktada, çoğunlukla kabul edilen bir inanışa göre, kağanları gökten inen bir ışıktan gebe kalan prensesler doğurmuştur. Uygurlar'da, Kırgızlar'da, Moğollar'da ve Hitaylar'da bu inanç hakimdir⁸⁰. Birçok Moğol kabilesinin büyükannesi sayılan Alangoa gökten inen bir ışıktan hamile kalmış, dünyaya getirdiği çocuklar da bütün insanların hanı olmuşlardır. Cengiz Han'ın bu soydan geldiğine inanılmıştır⁸¹. Bir diğer inanışa göre ise, han soyu Tanrı'nın gönderdiği bir kurtla çiftleşen bir prens ya da prensesin gelmiştir. Kurt menşei efsanesi M.Ö. II. yüzyılda Wu-Sun'lara kadar çıkarılabilmektedir. Göktürk ve Moğollar'da bu efsaneye rastlanmaktadır⁸².

Bu inanışlardan çıkan sonuç, kağan ve ailesinin mutlak olarak kutsal sayılması, tahta geçecek kağanın da mutlaka bu soydan gelmesinin şart koşulmasıdır. İrsiyet sisteminin gereği budur. Söz konusu şart yerine getirilmek kaydıyla Primogenitur (kağanın en büyük oğlunun kağan yapılması) ya da Senioratus (hanedanın en yaşlı erkek üyesinin kağan yapılması) sistemlerinden birinin uygulanabilmesi mümkündür. Zaten uygulamada da bu sistemlere değişik zamanlarda başvurulmuş; bazen yaşça en büyük oğul ya da kız⁸³, bazen de hanedanın en yaşlı erkek üyesi tahta çıkartılmıştır⁸⁴. Tahtın kanunî telâkkî edilen varisi mevcut olduğunda, o kişi hiçbir sorun çıkmadan kağan yapılmış (bu takdirde kurultayın rolü, bu kimsenin kağan olma hakkını tasvip ve tasdik etmekten ibarettir), hanlık makamının boş ve hanedanın da çökmüş olduğu durumlarda ise, daima halka hizmetleriyle tanınmış, meziyet ve irade sahibi, devlet reisi olabilmek için gereken bütün şartları taşıyan, üstün nitelikli kişiler kurultayca kağan yapılmışlardır. Bumin Kağan ve Kutluk Kağan'ın seçimleri bu şekilde gerçekleşmiştir⁸⁵. Bu seçim usulüne bir başka örnek olarak Kuzey Çin'de Hun Çao Devleti'ni kuran Lyö-Yuan'ın, Tan-hu⁸⁶ ilân edilmesine dair şu olay hatırlanabilir: Lyö-Yuan'ın akrabalarından biri, Kuzey Çin'e bağlı olarak

⁷⁸ ÜÇÖK – MUMCU – BOZKURT; a.g.e., s. 169.

⁷⁹ CİN – AKGÜNDÜZ; a.g.e., s. 40.

⁸⁰ İNALCIK; a.g.m., s. 75.

⁸¹ Moğollar'ın Gizli Tarihi; s. 8. – VLADIMIRTSOV; a.g.e., s. 75.

⁸² İNALCIK; a.g.m., s. 76.

⁸³ ARSLAN; a.g.m., s. 237.

⁸⁴ Senioratus sisteminde yerine göre hükümdarın kardeşinin, yeğeninin ya da amcasının tahta geçtiği görülmektedir.

⁸⁵ KAFESOĞLU; a.g.m., s. 206 vd.

⁸⁶ Tan-hu'nun anlamı, "Gökten Kudret Alan" demektir. Bu söz eski Türk devletlerinde kağanın iktidarını anlatmak için kullanılmıştır. Doğrudan doğruya kağanı ifade etmektedir.

yaşayan Hun beylerini topladığı bir toplantıda şu sözleri söylemiştir: “...Hun Devleti bugün egemenlikten mahrumdur. Bütün beylerimiz Çin Sülâlesi’nin esiridir. Fakat biz bugün zayıf isek de, sayımız yirmi bin kadardır. Niçin Çin’deki karışıklıklardan istifade etmiyoruz? Bugünkü fırsatı kaçırmayalım. Şefimiz Lyö-Yuan cesurdur, büyük bir hükümdar olabilmek için gerekli bütün vasıflara sahiptir. Eğer Tanrı Hun Devleti’ni ihya etmek, diriltmek taraflısı olmasaydı, bize Lyö-Yuan gibi bir şefi gönderir miydi?” Çin kaynaklarına göre bu nutuk Hunlar üzerinde çok etkili olmuş, sonuçta Lyö-Yuan ittifakla kağan seçilmiştir⁸⁷.

Göktürkler’de de, verasetin intikâlinde çoğunlukla, ölen kağanın yaşça en büyük oğlu, o yoksa ya da reşit değilse yaşça en büyük kardeşi, o da yoksa amcası ya da amcasının oğlu kağan yapılmış, ancak her batın için yaşça en büyük olanın kağan seçilmesi bir kural oluşturmuştur⁸⁸. Fakat daha önce de değinildiği gibi, verasetin intikâli hiçbir zaman kesin kurallarla saptanamamış, kağanlık hep Gök Tanrı’nın ilâhî gücüne bırakılmıştır. Nitekim Bilge Kağan, kitabesinde amcası öldükten sonra Tanrı irade ettiği ve kendi talihi olduğu için kağanlık makamına oturduğunu söylemektedir⁸⁹. Moğollar’da ise Cengiz Han’ın ceddinin Gök Tanrı’nın takdiriyle yaratılmış bir bozkurt ve eşinin ise beyaz bir dişi geyik olduğunun varsayıldığı, bu soydan gelen Alangoa’nın çocuklarının Tanrı oğlu olduklarını iddia ettikleri bilinmektedir⁹⁰.

Görüldüğü gibi, Türkler’inkine çok yakın gelenekleri olan Moğollar’da da egemenlik tanrısal kökene ve irsiyete dayandırılmıştır. Nitekim Cengiz Han’ın yasasında Cengiz Han’ın evlâd-ı ahfâdından olmayan hiçbir kimsenin kendini kağan ilân edemeyeceği, bu soydan olmak koşuluyla statüleri eşit zevce ve hatunlardan olan oğulların hepsinin de taht üzerinde eşit hakkının bulunacağı belirtilmiştir⁹¹. Ayrıca, kanın temizliğine de bütün kabile üyelerince önem verilmiş, bu husus onlar tarafından çok sıkı takip edilmiştir⁹².

⁸⁷ ARSAL, Sadri Maksudî; Türk Tarihi ve Hukuk, İstanbul, 1947, s. 270-271.

⁸⁸ CİN - AKGÜNDÜZ; a.g.e., s. 40.

⁸⁹ THOMSEN; a.g.e., s. 106.

⁹⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; Moğollar’ın Gizli Tarihi, s. 3 vd.

⁹¹ ARSLAN; a.g.m., s. 237.

⁹² Bu konuda, Cengiz Han’ın karısı Börte’nin Merkitler tarafından esir alınarak Çilger adlı bir pehlivana verildiği olay üzerinde durmak yerinde olur: Börte, esir alındığı zaman gebemiş, esaretten kurtarılıp getirildiğinde bir oğul dünyaya getirmiş. Bu çocuğun adını Coçi koymuşlar. Coçi, Cengiz Han’ın büyük oğlu olarak kabul edilmiş, ancak onun menşei hakkında dedikodular hiç eksik olmamıştır. Cengiz Han, veliahtlık meselesini oğullarıyla konuşurken ikinci oğlu Çağatay’ın şu sözleri söylediği bilinmektedir: “Baba! Coçi’den bahsediyorsun, onu mu varis yapmak istiyorsun? Fakat o, Merkitler’den getirilmiştir. Bizi idare etmesine müsaade edebilir miyiz?” VLADIMIRTSOV; a.g.e., s. 83.

Şu halde, eski Türkler'de Gök Tanrı tarafından seçildiğine inanılan bir ailenin erkek üyelerinin çeşitli ölçütlerle egemenliği kullanma hakkını kazandıkları, ancak o soydan gelmiş olmalarına da azamî dikkatin gösterildiği sonucuna ulaşılabilir.

6. ŞAMANİZM'İN KAĞAN SEÇİMİ TÖRENLERİNE ETKİSİ

Kağan seçiminin tamamlanması için gerekli olan bazı formalite törenlerinden söz edilebilir:

Hunlar'da kağan öldüğünde, genellikle yedi seçkin kabilenin reisi, vezirlerle bir araya gelir ve saray ortasına bir siyah keçe döşeyip yeni kağan olacak kişiyi bu keçenin üzerine oturturlardı. Beyaz elbise içindeki beyler yeni kağana biat⁹³ ettikten sonra ona şöyle derlerdi: “Yukarıda Güneş'e bak, baki olan Tanrı'yı itiraf eyle. Sen onun gölgesisin. Kendi tedbirini O'nun muradına uydur. Aksi halde sana sadece bu siyah keçe kalır.” Daha sonra kırmızı elbiseler giyip, başlarına birer sorguç (kotuz) takarlar ve kağana tacını giydirelerdi⁹⁴.

Göktürkler'de ise, kağanlar tahta çıkarılırlarken bir keçe ya da bir halı üzerine oturtulurlar ve Doğu'dan Batı'ya doğru dokuz kez döndürülüp, her defasında önünde eğilerek selâmlanırlardı. Bu selâmlama işi bittikten sonra kağan bir ata bindirilir ve atın üzerindeyken ipekli bir kumaşla boğazı sıkılarak baygın bir hale sokulurdu. O sırada kağanlığının ne kadar süreceği kendisinden sorulup, onun yarı baygın bir şekilde vereceği cevaplardan türlü hükümler çıkartılırdı. Törenin sonunda halka büyük ziyafetler çekilirdi⁹⁵. Kağanın bu şekilde bir keçe ya da halı üzerine oturtularak Doğu'dan Batı'ya doğru dokuz kez döndürülmesinin sebebi şuydu: Eski Türkler'in düşüncesine göre Dünya Doğu'dan, yani Güneş'in doğduğu yönden Batı'ya doğru dönmekteydi. Keçe ya da halı da dokuz kez aynı yönde döndürülüyordu. Böylece kağan göğün dokuz katını aşmış ve Tanrı'ya ulaşmış, ondan kutunu almış oluyordu⁹⁶. Bu adetin, temelini Şamanların göğe çıkma törenlerinden aldığı ortaya çıkmaktadır. Nitekim Şaman ayininin yapılacağı gün, akşam olunca keçe bir çadır kurulur ve kapısı Doğu'ya çevrilirdi. Çadıra bir ağaç dikilir, ağaca göğün dokuz katını gösteren dokuz işaret yapılırdı. Açık renkli bir at kurban edilirdi. Kurban davulun ruhuna, ateş anasına sunulurdu. “Ay, Kam, Ay” diye bağırlırdı. Kam eşik ruhuna

⁹³ Biat, İslâm Hukuku'nda halife seçimi sırasında, seçmenlerle seçilen arasında yapılan bir sözleşme olarak kabul edilmektedir. Bu sözleşmede seçmenler itaatlerini satmakta, karşılığında da seçilenden yönetim satın almaktadırlar. İşte, halifenin seçmenlerce tanınması işlemine bey (satım) kökünden biat (beyat) adı verilmektedir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.; ÜÇÖK – MUMCU – BOZKURT; a.g.e., s. 67 vd.

⁹⁴ CİN – AKGÜNDÜZ; a.g.e., s. 33.

⁹⁵ ÖGEL, Bahaeddin; Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Cilt: 2, İstanbul, 1971, s. 152-154. – ARSAL; a.g.e., s. 259. – CİN – AKGÜNDÜZ; a.g.e., s. 41.

⁹⁶ ÖGEL, Bahaeddin; Türk Mitolojisi, Cilt:2, Ankara, 1995, s.164.

seslenir, bakır kılıcı, ok ve yayı ile kötü ruhları kovardı. Yedinci katta Ay'a, sekizinci katta Güneş'e saygı duruşu yapar, dokuzuncu katta ise Gök Tanrı ile buluşurdu. Göğe çıkıp inmeden sonra, kam bir keçe üzerine konup dokuz kere döndürülürdü.⁹⁷

Yakut Türkleri'nde de karnın göğe çıkma töreni benzer şekilde gerçekleşmekteydi. Baş Şamanı dokuz Şaman bir keçe üzerine oturtarak kaldırıyorlar, bundan sonra Şaman göğün dokuz katını temsil eden dokuz ağacı üçer defa dolanarak göğe çıkma törenini tamamlıyor ve ondan sonra da gene keçe üzerine oturtuluyordu.

Balagansk Bölgesi'nde de Şamanlar göğe çıkıp indikten sonra keçe üzerine oturtuluyor ve Doğu'dan Batı'ya doğru dokuz kez döndürülüyorlardı. Keçeyi tutanlar, dokuz gezegen gibi Şamanın dokuz yardımcısıydı. Bazen de Şamanlar hem tören başlarken hem de gökten indikten sonra keçe üzerine oturtuluyorlardı.⁹⁸

7. EGEMENLİĞİN MEŞRULUĞU VE KAĞANIN AZLI SORUNU

Gök Tanrı inancına göre eski Türkler'de egemenlik bir hanedana ve o hanedanın tüm erkek üyelerine verilmiş sayılmaktaydı. Kağanın erkinin Gök Tanrı'dan geldiğinin ve bu şekilde onun tanrısal bir misyonunun bulunduğu mutlakla kurultay tarafından onaylanması gerekiyordu.⁹⁹ Ancak siyasal iktidarın sadece meşru olması yeterli değildi. Kağanın bunun yanında hükümdarlığı süresince bütün görevlerini eksiksiz bir biçimde yerine getirmesi ve kanunlara, törelere uygun hareket etmesi gerekiyordu; aksi halde otoritesi her an sarsılabilirdi. Nitekim Hunlar'da, kim olursa olsun kanuna muhalefet etmenin çok büyük bir suç oluşturacağı, kanuna karşı gelen kağan bile olsa, onun derhal azledileceği bir kural haline getirilmişti¹⁰⁰. Böyle bir durumda halkın da kağana tahammül edemediği, hanedanın diğer üyeleriyle birleşip hükümdarı tahttan indirmeye çalıştığı ve bunda da çoğu kez başarılı olduğu görülmektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, başkaldırının hanedana karşı değil, sadece o hükümdara karşı yapılmış olmasıdır. Hükümdar tahttan indirildikten sonra, yerine yine aynı hanedandan başka biri kağan atanmaktadır¹⁰¹.

Tahttan indirilen kağanların kendi oklarının kirişleriyle boğdurulmak suretiyle öldürüldükleri ifade edilmektedir. Kan akıtılmak istenmemesinin sebebi, Gök Tanrı inancı sebebiyle kağan ve ailesinin kanlarının kutsal

⁹⁷ VERBITSKIY, V.I.; *Altayskie Inorodzu*, Moskova, 1893, s.418'den nakleden: ÖGEL; *Türk Mitolojisi*, s.164.

⁹⁸ ÖGEL; *Türk Mitolojisi*, s. 165.

⁹⁹ ARSLAN; a.g.m.. s. 233.

¹⁰⁰ CİN – AKGÜNDÜZ; a.g.e., s. 31-32.

¹⁰¹ ARSLAN; a.g.m., s. 233.

sayılmasıdır¹⁰². Bu uygulama, ender durumlar dışında Osmanlılar'da da görülmektedir.

Eski Türkler'de nadiren de olsa bir hükümdarın düşürülmesini müteakip asi bir kabile beyinin ya da büyük bir devlet memurunun, devletin zayıflamasını fırsat bilerek egemenliği ele geçirmesine ve önceki hanedanın hakimiyetine son vermesine rastlanmıştır. Ancak bu gibi hallerde onun egemenliği meşru kabul edilmemiştir¹⁰³. Bu durum, egemenliği elinde tutan ailenin, egemenliğin yalnız kendileri tarafından kullanılabilceği inancını toplumun tüm kesimlerine son derece başarılı bir biçimde kabul ettirmiş olmalarının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

8. KUTUN KAĞANA BAHŞETTİĞİ GÜÇLER

Eski Türkler'deki Gök Tanrı inancı kağanların doğumunun bazı insanüstü niteliklerle izah edilmesini gerekli kılmaktadır. Kağanların doğumları ya büyük bir devlet kurmanın bir işareti olarak görülmüş ya da bunun bazen büyük bir öcün alınması amacıyla gerçekleştiği kabul edilmiştir. Bir Kuzey Türk masalında şöyle denilmektedir: “Bir kağanın iki oğlunu bir dev (karaca) yutuyor. Bundan sonra kağanın küçük oğlu insanüstü bir doğuşla (toguşla) doğuyor. Dev (ya da kötü ruh), karacayı öldürerek kardeşlerinin öcünü alıyor.” Burada sözü edilen “doğuşlu olmak” sözü Türkler'de ünlü yiğitler için söylenmiş bir deyimdir. Kişilerin doğuştan gelen üstünlükleri herhalde bir “Tanrı vergisi” olarak değerlendirilebilir¹⁰⁴. Nitekim Göktürk Yazıtları'nda geçen “...Küçükler büyükler gibi yaratılmadığı için (kılınmaduk üçün) bilgisiz ve kötü kağan olmuşlar¹⁰⁵” sözünde bu gerçeğe işaret edilmektedir. Görülüyor ki, Tanrı kılmadıkça kişiler iyi ve yetenekli olamamaktadırlar. Böylece doğuştan gelen üstünlük o kişinin bir “kağan olma belgesi” olarak kabul edilmektedir. Eski Türk devletlerinde Gök Tanrı'nın kağanlara bağışladığı kimi üstün niteliklerden söz edilebilir. Örneğin Oğuz Han, Uygur Destanı'na göre, annesinin sütünden bir ağız aldıktan sonra konuşmaya başlamış, yine aynı Destan'a göre çok çabuk da büyümüştür. Yiğitlerin çok çabuk büyümelerine hemen hemen tüm Türk destanlarında rastlanmaktadır. Örneğin Ak-Kükül adlı bir yiğit doğunca, bir günde bir yaşına basmış, yedi günde ise yedi yaşında bir çocuk olmuş, bundan sonra da ata binerek silah kullanmaya başlamıştır. Öte yandan, doğar doğmaz yemek istemek de kağanların doğumlarında bir üstünlük ifadesi olarak dile getirilmiştir. Nitekim Oğuz Han doğduktan sonra annesinin memesinden ilk sütünü içmiş; yemek, çiğ et ve şarap istemiştir.

¹⁰² ARSLAN; a.g.m., s. 231.

¹⁰³ ARSLAN; a.g.m., s. 233.

¹⁰⁴ ÖGEL; Türk Mitolojisi; s. 2.

¹⁰⁵ THOMSEN; a.g.e., s. 91-92.

Benzer şekilde Kara-Kükül'ün annesi de oğluna on koyun ile üç sığır pişirmiş, oğlan hepsini yemiş ve kemiklerini de burnundan tükürmüştür¹⁰⁶.

Eski Türkler'de kağanların doğumlarından sonra Tanrı'dan kendileri için bir ad istemeleri de, onların doğuşla gelen üstünlüklerine bir örnek olarak değerlendirilebilir. Ünlü Alın-Taycı Destanı'nda Ak-Han'ın oğlu Alın-Taycı'nın ad aldıktan sonra, atını da sabah kapısının önünde Gök Tanrı'dan verilmiş olarak bulduğu anlatılmaktadır¹⁰⁷.

Görüldüğü gibi, Türk kağanları doğumlarından itibaren kutsal sayılmaktadırlar. Gök Tanrı'dan kut aldıklarının kabulü, onların böylesine insanüstü niteliklerle dünyaya gelmelerini izah edebilmektedir. Kağanlar kut sayesinde geniş bir hareket serbestisine sahip olmuşlardır. Zaten hareketli ve dinamik göçebe toplumunu bir arada tutabilmek ve kabileleri kendi otoritelerine bağlayabilmek için bu denli geniş yetkilere sahip olmalarını makul karşılamak gerekir.

Kağan her şeyden önce eski Türk göçebe toplumunun en yüksek askerî şefi konumundaydı. Orta Asya Türk devletlerinin askerî bir karakter taşıdığı bilinmektedir. Kağan ayrıca en yüksek yargıç rolünü de yüklenmekteydi. Yargı yetkisini en azından başkentte ve çevresinde bizzat kullanan, suçluları cezalandıran kağan, ülkenin diğer bölgelerine de kendisinden yetki alan ve onun adına hareket eden yargıçları göndermekteydi¹⁰⁸.

Eski Türk hükümdarı devlette yasama erkinin de sembolüydü. Devlet kuran ve yöneten her kağan mutlaka kendi yasasını (töre) koymaktaydı. Nitekim Göktürk Devleti'nin kurucusu Bumin Kağan, tahta oturduktan sonra Türk ulusunun ülkesini ve töresini düzenlemiş ve ardından egemenliğini yayararak imparatorluğunu kurmuştur. Bir ara çökmüş olan Göktürk Devleti'ni yeniden bağımsızlığına kavuşturan Elteriş Kağan da, töresi bozulmuş olan Türk ulusunu atalarının töresince tekrar diriltmiş ve töreye canlılık kazandırmıştır¹⁰⁹. Bilge Kağan ise, "...Ben tahta çıktıktan sonra bunca önemli yasayı dünyanın dört bucağındaki halka verdim"¹¹⁰ sözüyle yasa koymanın önemini dile getirmiştir.¹¹¹

Töre her ne surette ortaya çıkmış olursa olsun, hükümdarı da bağlayıcı objektif hukuk kuralları toplamıdır. Orhun Yazıtları'nda töresiz bir devlet

¹⁰⁶ ÖGEL; Türk Mitolojisi; s. 10 vd.

¹⁰⁷ ÖGEL; Türk Mitolojisi; s. 15.

¹⁰⁸ ARSLAN; a.g.m., s. 225.

¹⁰⁹ ARSLAN; a.g.m., s. 226.

¹¹⁰ THOMSEN; a.g.e., s. 158.

¹¹¹ Töre bu şekilde kağanın aldığı kararlar biçiminde ortaya çıkabileceği gibi, kurultaylarda alınan kararlar da töre olarak kabul görürdü. Törenin asıl ortaya çıkış şekli geleneksel olarak, kendiliğinden ve yavaş yavaş meydana gelmesidir ki, buna "Yosun Hukuku" adı verilmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; ARSAL; a.g.e., s. 228.

düzeninin düşünülmemeyeceğinden söz edilmiştir¹¹². Yazıtlar'da geçen "...Beyler de, ulusu da birbirine uygun imişler, o yüzden ülkeyi o kadar iyi koruyabilmişler, ülkeyi koruyarak yasalar düzenlemişler¹¹³" ifadesiyle yasama işlerine yeri geldiği zaman boy ve oymak beylerinin de katılabildiği anlatılmak istenmiştir.

Bu açıklamalar, eski Türk devlet düzeninde kağanın hukuk düzeninin yaratıcısı olduğunu, ancak törenin her türlü gücün (hükümdarın bile) üzerinde bulunduğunu, bir başka deyişle hükümdarın kişisel otoritesine dayalı bir hukuk düzeninin düşünülmemeyeceğini ortaya koymaktadır. Aynı anlayışı Kutadgu Bilig'de de bulabilmek mümkündür. Bu eserin yaratıcısı Yusuf Has Hacip, "Devlet silâhla kurulur, ancak kalem ve yasayla yönetilir" demek suretiyle bu gerçeği dile getirmiştir¹¹⁴.

Kağanın bu görev ve yetkilerine düşman milletlere savaş ilân etmek, onlarla barış yapmak, vergi toplamak, yabancı ülkelere elçi göndermek ve onlardan gelen elçileri kabul etmek de ilâve edilebilir¹¹⁵.

Görüldüğü gibi, egemenliğin Gök Tanrı'dan geldiği inancı, kağanı eski Türk toplumunda her alanda tek yetkili kılmakta, kağanın otoritesi ona toplumda büyük bir saygınlık kazandırmaktadır.

9. KAĞANLARIN GÖK TANRI İNANCINA BAĞLI OLARAK KULLANDIKLARI UNVANLAR

Daha önce de değinildiği gibi, ünlü Hun Kağanı Mete Han'dan başlayarak, tüm Türk devletlerinde kağanın kutunu Gök Tanrı'dan aldığına ve O'nun tarafından tahta çıkartıldığına inanılmaktaydı. Kutun kağan açısından önemi çok büyüktü. Onun sayesinde sahip oldukları üstün özellikler, kağanların aldıkları unvanlara da yansımıştır.

Asya Hunları'nda "Gök" sözcüğünün aynı zamanda "Tanrı" anlamında kullanıldığı görülmektedir. O dönemin kağanlarına verilen "Tengri-Kut" unvanı eski Türkler'de "Tanrısal Egemenlik Anlayışı"nın başladığını ispatlamaktadır. Bu anlayış aynı zamanda "Tek Tanrı" inancına doğru gidişi de göstermektedir¹¹⁶. Nitekim Hun Kağanı Mete Han, M.Ö. 176'da Çin İmparatoru'na yazdığı mektubuna, "Gök Tarafından Tahta Çıkarılmış Hunlar'ın Büyük Kağanı" sözleriyle başlamış; Mete Han'ın oğlu ise, vezirinin de öğüdü üzerine almış olduğu şu unvanı kullanmıştır: "Gök ile Yer Tarafından Yaratılmış, Ay ile Güneş Tarafından Tahta Çıkarılmış Hunlar'ın Büyük Kağanı"¹¹⁷.

¹¹² ARSLAN; a.g.m., s. 226.

¹¹³ THOMSEN; a.g.e., s. 90.

¹¹⁴ ARSLAN; a.g.m., s. 225.

¹¹⁵ ARSAL; a.g.e., s. 202.

¹¹⁶ TURAN; a.g.e., s. 48.

¹¹⁷ ÖGEL, Bahaeddin; Türkler'de Devlet Anlayışı, Cilt: 1, Ankara, 1982, s. 40.

Orhun Yazıtları'nda ise hükümdarın Tanrı'ya benzediği ve onun tarafından iktidara getirildiğini anlatan "...Ben Türkler'in göğe benzeyen, gökten gelmiş bilge kağanı, bu zamanda tahta çıktım. Sözlerimi sonuna kadar dinleyin¹¹⁸" satırları dikkat çekicidir. Göktürk Kağanı, benzer şekilde "...Ben Tanrı gibi gökte yaratılmış Türk Bilge Kağan, tahta oturdum¹¹⁹" sözleriyle de egemenliğin Gök Tanrı ile olan ilişkisini ortaya koymaktadır. Başka bir Göktürk Kağanı Şapolyo'nun, Çin İmparatoru Kao-tsu'ya gönderdiği bir mektupta kendisini, "Ben ki, Göktürk Devleti'nin Gökte Doğan Egemen ve Kutsal Oğlu" şeklinde tanıttığı bilinmektedir¹²⁰.

Uygur hükümdarları da bütün eski Türk kağanları gibi, egemenlik kudretlerini (kutlarını) tanrısal bir kaynağa bağlamak istemişler, bu sebeple de kendilerinden "Gök ve Ay Tanrı'dan Kut Bulmuş" diye söz etmişlerdir. Uygur kağanları gökteki bir ışıktan doğduklarına inanmaktaydılar. Bu, egemenliklerinin tanrısal kaynaklı bulunduğu bir delil teşkil etmektedir¹²¹.

Türk ve Moğol kağanları, bu şekilde kullandıkları Tan-hu unvanından başka "Kür" ya da "Gür" unvanını da almışlar, kendilerini "Evren ve Kainatın Kağanı" saymışlardır. Söz konusu unvanın Çin hükümdarlarının aldığı "Hoang-ti" unvanıyla paralellik gösterdiği görülmektedir¹²².

Çin kaynaklarının bildirdiğine göre; Türk kağanları, Çince "Lao-Shang" yani "Yaşlı, Bilge ve Yüce" unvanını da kullanmışlardır. "Lao" yani "Yaşlılık, Bilgelik" Çinliler'in de çok değer verdiği bir saygınlık ölçüsüyü ve sakalla ölçülürdü. Sakal, Türkler'in sürekli sakallarını tıraş etmeleri sebebiyle başlangıçta bir rol oynamamış, ancak sonraki devirlerde -İslâmiyet'in de etkisiyle- yaşlılık ve bilgeliğin bir göstergesi sayılmıştır. Nitekim Oğuz Kağan Destanı'nda, Oğuz Kağan'ın yanında ak sakallı, boz saçlı, yaşlı ve bilge bir kimseden söz edildiği bilinmektedir¹²³. "Üstünlük ve Yücelik" ise, Çince "Shang" sözcüğüyle karşılanmaktadır. Fakat Türk kağanı, Tanrı ve Gök'ten de yüce değildir. Kağan, insanoğluyla Tanrı

¹¹⁸ THOMSEN; a.g.e., s. 122.

¹¹⁹ THOMSEN; a.g.e., s. 140.

¹²⁰ ARSLAN; a.g.m., s. 227.

¹²¹ 780 yılında Böğü Kağan'ı öldürerek başa geçen Tun Baga Tarkan'ın oğlu olan kağanın aldığı unvana dikkat edilirse (Ay Tanrısı'nda Saadet Bulmuş Ünlü Bilge Kağan), ilk defa "Ay" sözcüğünün kağanların unvanlarında kullanılmaya başlandığı görülür. Daha önceki Uygur kağanlarının unvanlarında "Ay" sözcüğüne rastlanmamaktadır. "Ay" Maniheizm'de önemli bir mefhumdur. Bu dinin Böğü Han ile beraber Uygurlar arasında yayıldığı bilinmektedir. Böylece Maniheizm'in kağanların aldıkları unvanlar üzerindeki etkileri sezilebilmektedir. Daha sonraki kağanlarda ise, "Ay" ve "Gök" sözcükleri unvanlarda sürekli olarak yer almışlardır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.; ÖGEL; Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 99.

¹²² "Hoang-ti" unvanındaki "Hoang" sözcüğü "en yüce; "ti" ifadesi ise "İmparator" anlamına gelmektedir. ÖGEL; Türkler'de Devlet Anlayışı, s. 42 vd.

¹²³ ÖGEL; Türkler'de Devlet Anlayışı, s. 45-46.

arasında bir yüceliğe sahiptir. Orhun Yazıtları'nda geçen, "Yukarıda mavi gök, aşağıda yer yaratıldığı zaman, ikisi arasında insanoğlu yaratılmış, onların üzerinde de Bumın Kağan ve İstemi Kağan (kağan olarak tahta) oturmuşlar¹²⁴" ifadeleri bu gerçeği dile getirmektedir. Yine, anıtlarda geçen "...Babam Kağanı ve Annem Hatunu (insanoğlunun üzerinde) tahta çıkarmış (kötürmüş) Tengri¹²⁵" ifadesinde de aynı tema işlenmektedir.

10. ŞAMANİZM'İN ESKİ TÜRKLER'DEKİ DÜNYA EGEMENLİĞİ ANLAYIŞINA ETKİSİ

Eski Türk dini, Gök Tanrı inancını ön plâna çıkararak bir dindi. Türkler Gök Tanrı'nın yalnızca kendi uluslarını koruduğuna ve bütün dünyaya egemen kıldığına inanmaktaydılar¹²⁶.

Orhun Yazıtları'nda geçen "...Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldıkta, ikisi arasında insanoğlu yaratılmış. İnsanoğlunun üzerinde atalarım Bumın Kağan ve İstemi Kağan tahta oturmuş¹²⁷" sözleri, insan ırkları ve ülkeleri arasında herhangi bir ayırım yapılmaksızın, bütün yeryüzü topluluklarının ve topraklarının sadece Türk kağanlarının yönetimine verildiği inancını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, "...Gök Tanrı istediği için tahta oturdum ve dört yandaki ulusları düzene soktum¹²⁸" ve "...Gündoğusu'ndan Günbatısı'na kadar bütün kavimler bana baş eğdiler¹²⁹" sözleriyle de anlatılmak istenen aynıdır. Bu çerçevede yeryüzü bir bütün olarak görülmekte, insanların da tek bir kitleden ibaret oldukları kabul edilmektedir. Bunların hepsinin üzerinde Türk hükümdarı bulunmaktadır. Dünya egemenliği anlayışı soy, dil ve din bakımlarından insanları birbirinden ayırmamakta, bilâkis onların kendi inançlarında serbest tutuldukları sosyal ve siyasal bir ortamı sunmaktadır.

Oğuz Kağan Destanı'nda da konuyla ilgili olarak şu satırlara rastlanmaktadır: "...Ben Uygurlar'ın kağanıyım ve yeryüzünün dört-bir köşesinin kağanı olsam gerektir." Bu ünlü destana göre, Oğuz Kağan gökten gelmiş ve yine kendisi gibi gökten inen bir kızla evlenmiştir. O, tahta çıkıp kağanlığını ilân ettikten sonra dört tarafta bulunan bütün kavimlere elçiler göndererek, "Ben artık bütün dünyanın kağanıyım" demiş ve hepsini kendine baş eğmeye ve bağlılığa davet etmiştir. Aynı destanda Oğuz Kağan'ın veziri Irkil Hoca'nın Gök Tanrı'nın dünya egemenliğini kendisine verdiğini müjdelediği yazılıdır. Bunu, "...Ey kağanım, Gök Tanrı bütün dünyayı sana bağışlasın" sözünden anlayabilmek mümkündür¹³⁰.

¹²⁴ THOMSEN; a.g.e., s. 88.

¹²⁵ THOMSEN; a.g.e., s. 96.

¹²⁶ ARSLAN; a.g.m., s. 228.

¹²⁷ THOMSEN; a.g.e., s. 88.

¹²⁸ THOMSEN; a.g.e., s. 110.

¹²⁹ THOMSEN; a.g.e., s. 124.

¹³⁰ ARSLAN; a.g.m., s. 229.

Eski Türkler’de dünya egemenliğini yansıtan ve bir Uygur hükümdarının Gazneli Mahmut’a gönderdiği mektubun başlangıç bölümünde yer alan şu sözler hayli ilgi çekicidir: “...Göklerin sahibi Tanrı yeryüzü ülkelerinin ve birçok kavmin egemenliğini bize verdi.” Uygur hükümdarı o dönemde büyük bir devletin hükümdarı olmadığı halde, geleneksel “Türk Dünya Egemenliği” idealine bağlı kalmıştır. Kendisinin Gazneli Mahmut’a gönderdiği yay ve on ok da dikkat çekicidir¹³¹.”

Dünya egemenliği ve inancı Gök Tanrı’nın Türkler’i koruması ve onları başka uluslara üstün kılması prensibiyle birleşerek Türkler’de ulus olma bilincinin erken uyanmasında rol oynamıştır, denilebilir.

SONUÇ

Türkler Müslümanlığı seçmeden önce Şamanizm başta olmak üzere çeşitli dinleri kabul etmişlerdir. Tarihte Türkler kadar değişik dinlere giren ve bütün dinleri hoşgörüyle karşılayan başka bir ulus olmamıştır, denilebilir. Ancak Türkler’in geleneksel dini Şamanizm’dir ve İslâmiyet öncesinde hiçbir din Türkler’in devlet ve toplum hayatını Şamanizm kadar etkilememiştir. Şamanizm’in ilkeleri Türk toplumunun sosyal yaşantısını doğrudan şekillendirmiştir. Öyle ki, devletin hemen hemen her kurumu temelini bu dinin ilkelerinden almıştır. Gerçekten de, Şamanizm’in temel unsuru olan “Gök Tanrı İnancı” iyice anlaşılmadan eski Türkler’in kamu hukukları hakkında bilgi sahibi olunamaz. Nitekim bu anlayışa göre Gök Tanrı egemenlik yetkisini toplumda bir aileye ve o ailenin tüm erkek üyelerine vermiştir. Hanedanın erkek üyelerinin hepsi de devleti yönetme, ceza verme, vergi koyma vb. konularda eşit hakka sahiptir. Bu düşünce tarzı, hanedanın erkek üyelerinden hangisinin tahta çıkacağı konusunda güçlükler doğurmuş, eski Türk devletlerinde bu sebeple çok sık taht kavgaları yaşanmıştır. Taht kavgalarının devleti zayıflatıcı bir etki yarattığı açıktır.

Öte yandan Gök Tanrı inancı, başa geçen kağanın sahip olduğu kutun tanrısal niteliği sebebiyle, kağanın diğer insanlardan farklı bazı üstün niteliklerinin bulunduğu kabul edilmesini de gerekli kılmaktadır. Kağanın gerçekte bu meziyetlere sahip olup olmaması önemli değildir; önemli olan, halkın bunu bu şekilde kabul etmesidir. Gök Tanrı inancı, kutun kutsallığı sebebiyle kağana toplumda ayrı ve üstün bir yer kazandırmış, buna karşılık ona çok önemli bazı görevler de yüklemiştir. Kağan bütün görevlerini eksiksiz bir biçimde yerine getirmek zorundadır. Aksi halde, halkın ona olan güveni azalacak, belki de kağanın azli gündeme gelecektir.

Gök Tanrı inancının, Şamanizm’deki merkezî konumu, Gök Tanrı’ya ibadeti hep ilk plânda tutmuştur. Ancak Şamanizm’de Yer ve Su tanrılarının

¹³¹ ARSLAN; a.g.m., s. 229.

da önemli bir yeri olmuş, bu tanrıların hepsine de ibadet etmek ve kurban sunmak gerekmiştir.

Şamanizm'de, kendilerine “Şaman” ya da “Kam” denilen kişiler, tanrılar ve ruhlarla insanlar arasında arabuluculuk yaparak toplumu ya da devleti çeşitli tehlikelere karşı koruma rolünü üstlenmişlerdir. Kamlar, özellikle savaşa çıkan kağanlara yol göstermek gibi önemli konularda devlet hayatına etki etmişler, bazen de devlet ve hükümet işlerine karışarak çeşitli entrikalar çevirmişlerdir. Kağanların pek çok devlet işine girişmeden önce kamlara danışmaları, bu kişilerin devlet idaresindeki önemli yerini izah edebilmektedir.

Şamanizm'in bazı ilkeleri Türkler'in devlet hayatında derin izler bırakmış ve bu ilkeler Türkler'in Müslüman olduktan sonra kurdukları devletlerde bile kamu hukukunu etkilemeye devam etmiştir.

Türkler'in Müslümanlığı kabul ettikten sonra da çeşitli Orta Asya geleneklerini sürdürmelerinin en önemli sebebi, İslâm Kamu Hukuku'nun ana kaynaklarda çok az düzenlenmiş olmasıdır. Bu sebeple, temelini Şamanizm'den alan bazı ilke ve gelenekler sonradan kurulan bütün Türk ve Türk-İslâm devletlerine etkide bulunmuştur. Bu açıdan Şamanizm ve ilkelerinin Türk Hukuk Tarihi'nde ayrı bir yeri ve önemi bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- ARSAL, Sadri Maksudî; Türk Tarihi ve Hukuk, İstanbul, 1947.
- ARSLAN, Mahmut; Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çifte Hükümdarlık Meselesi, Fırat Ün. Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu, Elazığ, 1990. (s.223-239)
- CİN, Halil – AKGÜNDÜZ, Ahmet; Türk Hukuk Tarihi, Cilt: 1, Konya, 1989.
- DİNLER TARİHİ ANSİKLOPEDİSİ; Sabah Dış Ticaret ve Pazarlama A.Ş., İstanbul, 1999.
- EBERHARD, W.; Çin'in Şimal Komşuları, Ankara, 1942.
- GÜNALTAY, Muhammet Şemsettin; Mufassal Türk Tarihi, Cilt: 4, İstanbul, 1340.
- GÜNAY, Ünver – GÜNGÖR, Harun; Türkler'in Dinî Tarihi, Ankara, 1997.
- İBN FADLAN; İbn Fadlan Seyahatnamesi, (Rihletü'bnî Fadlan); (Çev.: Lütfi DOĞAN), Ankara Ün. İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. III/I-II, Ankara, 1954, s. 59-80.
- İNALCIK, Halil; Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, XIV/I, 1959. (s.69-94)
- İNAN, Abdülkadir; Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara, 1995.
- KAFESOĞLU, İbrahim; Eski Türkler'de Devlet Meclisi – Toy, Birinci Millî Türkoloji Kongresi, İstanbul, 1980. (s.205-209)
- KAFESOĞLU, İbrahim; Eski Türk Dini, Ankara, 1980.
- MACKERRAS, C.; The Uighur Empire (744-840), Canberra, 1968.
- MAENCHEN – HELFEN, O.; The Legend of the Origin of the Huns, Byzantion, XVII, 1945.
- MOĞOLLAR'IN GİZLİ TARİHİ, (Çeviren: Ahmet TEMİR), Ankara, 1995.
- MORI, M.; Reconsideration of the Hsiung-Nu State, Tokio, 1973.
- ÖGEL, Bahaeddin; Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Cilt: 2, İstanbul, 1971.
- ÖGEL, Bahaeddin; Türkler'de Devlet Anlayışı, Cilt: 1, Ankara, 1982.
- ÖGEL, Bahaeddin; Türk Mitolojisi, Cilt: 2, Ankara, 1995.

- THOMSEN, Vilh.; Çözölmüş Orhun Yazıtları, (Çev.: Vedat KÖKEN), Ankara, 1993.
- TURAN, Osman; Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, İstanbul, 1978.
- ÜÇÖK, Coşkun – MUMCU, Ahmet – BOZKURT, Gülnihal; Türk Hukuk Tarihi, Ankara, 1996.
- YUSUF HAS HACİP; Kutadgu Bilig (Çev.: Reşid Rahmeti ARAT), Ankara, 1991.